

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií

ŘEŠENÍ VÝCHOVNÝCH PROBLÉMŮ U DOSPÍVAJÍCÍ
MLÁDEŽE

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.

Vypracoval:
Eduard Dejdar

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a pouze s použitím literárních zdrojů uvedených v seznamu literatury.

Eduard Dejdar

Poděkování

Děkuji paní PaedDr. Libuši Mazánkové, Dr. za metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Praha, 15. března 2005

Eduard Dejdar

OBSAH

ÚVOD	6
 1. VÝCHOVA	 8
1.1 Pojem výchovy	8
1.2 Rodinná výchova	11
1.3 Dílčí závěr	14
 2. OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ	 15
2.1 Hlavní charakteristiky období dospívání	15
2.2 Vymezení období dospívání	17
2.3 Hodnotové orientace současné mládeže	19
2.4 Specifické vývojové problémy dospívajících	21
2.5 Dílčí závěr	23
 3. RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ DOSPÍVAJÍCÍ MLÁDEŽE	 24
3.1 Sociálně negativní jevy v chování mládeže	24
3.2 Problém šikany	26
3.3 Drogově závislá dospívající mládež	29
3.4 Kriminalita dospívajících	31
3.5 Dílčí závěr	35
 4. VÝCHOVNÉ PROBLÉMY A JEJICH ŘEŠENÍ	 36
4.1 Problémy v rodinné výchově	36
4.2 Prevence výchovných problémů	38
4.3 Spolupráce rodiny a školy při řešení výchovných problémů	44
4.4 Práce s rizikovou mládeží v rámci projektu LATA	50
4.5 Dílčí závěr	52

ZÁVĚR.....	53
RESUMÉ	54
ANOTACE	55
LITERATURA.....	57

ÚVOD

Při hledání řešení výchovných problémů, které vznikají v období dospívání jedince, dnes psychologové soustřeďují svou pozornost na to, co se děje „uvnitř“. Jak je jedinec zasažen a jak prožívám to, že pomalu přestávám být dítětem? A naopak jak je zasažen a jak prožívá rodič to, že jeho dcera nebo syn se mění a už nikdy nebude tím „maličkým“?

Puberta již dávno přestala být tabuizovaným tématem. V jistém ohledu se dá říci, že otázky a problémy dospívání se staly věcí téměř veřejnou, především díky vlivu masmédií a komerční kultury. Zejména televizní seriály, hudební pořady a některé časopisy, které se cíleně zaměřují na teenagery, silně přispívají k utváření nových norem a standardů pro chování a prezentaci dospívajících. Kultura mládeže, která dříve vznikala jako opozice ke kultuře dospělého světa, se ve svém hlavním proudu stává stále větší měrou tolerovanou či dokonce respektovanou právě světem dospělých.

Ve srovnání s dobou před několika desítkami let se celé období dospívání výrazně prodloužilo a ztratilo jasné hranice. Zejména přechod z období adolescence do dospělosti nemá svoje jasné kritéria. Veřejné rituály a iniciační obřady vymizely, také dřívější pomyslné „mezíky dospělosti“ spojované s ukončením středoškolského vzdělání nebo s návratem ze základní vojenské služby ztrácejí na dřívějším významu. Vzdělávání a profesní kvalifikace se stává celoživotní záležitostí.

Začátek dospívání spojený s pubertou býval tradičně hodnocen jako zvýšeně konfliktní období mezi rodiči a dětmi. Novější empirické výzkumy to ale nepotvrzují. Pokud se konflikty objevují, jde většinou o vyhocení situace, která byla charakteristická už v dětství. Dříve často zmiňovaný „generační konflikt“ a přímé střety je dobré vidět odděleně. Aktuální hádku či konflikt obvykle prožívají hůře adolescenti než jejich rodiče. Obecnější hodnocení obou generací však může být jiné. Rodiče často a nevědomě připisují větší váhu těm charakteristikám vlastních dospívajících dětí, která jsou právě jejich slabostmi, tj. které sami u sebe nebo pro sebe považují za nepříjemné a nežádoucí. Neuvědomují si ovšem, že dominanty v sebehodnocení a osobní citlivosti jejich dcer a synů jsou často odlišné. Také si často nejsou ochotni připustit, že dospívání synů a dcer je zasahuje v období života, které bývá, podobně jako adolescence, označováno jako kritické. Nástup vlastního stárnutí, bilancování dosavadního života a svým způsobem již omezená a determinovaná osobní životní perspektiva, to vše je zasahuje v okamžiku, kde jejich děti mají takřkajíc vše před sebou a ještě se toho často až příliš vehementně dožadují.

Co vlastně očekávají dospívající od svých rodičů? Moc se zde zobecňovat nedá, ale je dobré si uvědomit, v čem je vztah k rodičům odlišný od vztahu k vrstevníkům. V případě vztahu k vrstevníkům jde často především o vlastní „zhodnocení“, ve vlastní rodině zase často dominuje snaha o „zrovnoprávnění“ vlastní pozice, o uznání osobní hodnoty svého dospívajícího dítěte ne v rovině perspektivy a přání či dokonce podmínky, ale v rovině aktuální reality.

V prvních třech kapitolách práce je popsán vliv výchovy a období dospívání na celkový vývoj jedince a rizika, která vznikají v tomto specifickém vývojovém období. V závěrečné kapitole jsou popsány hlavní výchovné problémy a jsou zde rovněž uvedeny postupy vedoucí k eliminaci výchovných problémů a jejich možné způsoby řešení.

Podstatná část práce se opírá o moje osobní zkušenosti z více než sedmileté praktické činnosti v oblasti trestné činnosti mládeže. Kromě této zkušenosti byla dalším hlavním důvodem volby tématu předkládané bakalářské práce ta skutečnost, že se v současné době kromě výchovy svého vlastního potomka, podílím i na výchově mých dvou nezletilých sester, které se nacházejí na počátku období dospívání.

Cílem práce je analýza současných postupů při řešení výchovných problémů dospívající mládeže, zejména pak srovnání působení rodiny, školy a občanského sdružení jako současných hlavních výchovných institucí.

Jako hlavní postupy pro účinnou prevenci a řešení výchovných problémů dospívajících se nabízejí dvě možná řešení:

1. zlepšení spolupráce mezi rodinou a školou
2. podpora občanských zájmových sdružení zabývajících se dospívající mládeží

Z hlediska metodologického byla tato práce zpracována monografickou procedurou s využitím technik obsahové analýzy, analýzy dokumentů a také s využitím kritické analýzy dostupných informačních zdrojů.

1 VÝCHOVA

1.1 Pojem výchovy

Současné pojetí výchovy je výslednicí dlouhého hledání optimálního výchovně-vzdělávacího modelu, který by v sobě integroval nejpokrokovější výchovné tradice s výchovnými potřebami moderní společnosti na prahu třetího tisíciletí

Pojmem výchovy se rozumí rozvoj jedince v mnohosti jeho kvalit fyzických, psychických i sociálních a jedná se o celoživotní proces determinovaný několika faktory. Osobnostní profil každého jedince v kterémkoliv okamžiku jeho života je složitou výslednicí vlivů dědičnosti, prostředí i výchovy a podíl těchto faktorů můžeme často jen velmi obtížně identifikovat

Výchozí determinantou rozvoje jedince je podmíněnost biologická daná specifíčností genetické výbavy daného organismu. V průběhu života působí pak na rozvoj jedince dva základní vlivy a to prostředí a výchova.

Nejdůležitější složkou výchovy je bezesporu **výchova mravní**. Otázky mravní výchovy dětí a mládeže stály vždy v popředí zájmu pedagogických myslitelů. Sledujeme-li vývoj názorů na výchovu v minulosti, vidíme, že mravní výchova byla většinou považována za hlavní úkol výchovy. Názory na mravnost byly a jsou součástí filosofických systémů, tvoří jejich část, označovanou názvem etika.

Etika je učení o mravnosti, jejím vzniku a vývoji, o pravidlech a normách lidského jednání, o povinnostech lidí k sobě navzájem, ke společnosti, k vlasti, k státu. Obsahem vytváření opravdových humánních vztahů je především úcta k člověku, k jeho lidské důstojnosti, čestnosti a pravdomluvnosti ve vztahu mezi lidmi, slušnost a skromnost v jednání s lidmi, ochota pomoci slabším, trpícím a úcta k ženě.

Mravnost, po psychologické stránce, není jen zvláštní smysl, ale také určitá schopnost, jako jsou jiné schopnosti rozumové, pamětní, estetické aj. Tuto zásadu považujeme za platnou a správnou právě pro dobu dětského věku protože je to doba, v níž se vyvíjí subjektivní vědomí a především vědomí mravní odpovědnosti jedince. Vnější vlivy a příčiny, sociální prostředí, dědičná degenerace a jiné okolnosti se právě v této době prvních stupňů vývoje nejvíce uplatňují, a ustupují účinkům výchovy a rozumu.

Vývojově prvním mravním vztahem, který si dítě vytváří, je **vztah k rodičům** a k sourozencům. Na povaze tohoto vztahu bude podstatně záviset i formování humánních rysů dítěte v jeho budoucím životě. Z prvotního citového vztahu dítěte k rodičům je možné vypěstovat opravdový lidský vztah a posilovat v něm od začátku prvky, které se později mohou stát základem pro přátelské vztahy dítěte i pro humánní vztah v nejširším slova smyslu. Tak, jak se děti naučí chovat ke svým rodičům, budou se chovat i k jiným lidem. Rodiče jsou prvními učiteli lidskosti svých dětí. Významný je i vývoj vztahů mezi sourozenci v rodině.

Pro formování osobností dítěte má, spolu s matkou, která je první osobou v interpersonálním vztahu s dítětem, značný význam i otec jakožto „model mužství“, představitel mužských pozitivních vlastností a společenských norem. Význam mají i ostatní dospělí členové rodiny a příbuzní například prarodiče, teta, strýc. Ti mohou dítěti nahradit vřelý emoční vztah vlastních rodičů, ale jindy mohou naopak spoluvytvářet konflikty a napětí v rodině.

Kladný postoj rodičů umožňuje, aby k nim dítě také mělo hluboce kladný vztah, pomáhá mu to ve formování svědomí a charakteru, zejména ve vztahu k lidem. Naopak negativní postoj rodičů ztěžuje socializaci a formování charakteru, v krajním případě dítě podlehne vlivu chuligánských part nebo jiných antisociálních vzorů, může dojít i k duševním poruchám a k delikvenci. Souhrnně se tedy dá říci, že na mravní vývoj dítěte působí příznivě kladný citový postoj rodičů a přiměřená míra požadavků, kontroly a řízení.

Významný, z hlediska vytváření mravních základů dítěte, je i **vývoj vztahů mezi sourozenci** v rodině. Ve styku s bratrem nebo sestrou má dítě dobrou příležitost omezovat své osobní zájmy ve prospěch druhých, vytváří si city přátelství a družnosti, které se potom dále úspěšně rozvíjí mezi spolužáky ve třídě. Na druhé straně je známé, jak právě tyto základní lidské vztahy nejednou chybí dětem „jedináčkům“, které neměly možnost vyrůstat v rodině spolu se sourozenci. Naopak při nesprávné rodinné výchově se mohou mezi sourozenci vyvíjet i nezdravé mravní vlastnosti, jako je závist, žárlivost, svárliвість, povýšenectví, ale dokonce i a nenávisť. Vztahy mezi sourozenci mají tedy rozmanité aspekty. Sourozenci jsou účastníky prvních společných her, pomáhají dítěti realizovat jeho záměry, jindy je však narušují. Někdy chrání dítě před agresí ostatních, jindy jsou však sami agresivní. Na jedné straně dávají dítěti pocit, že není „samo“ (a jedináčkové často touží po bratrovi nebo sestře), na druhé straně je nutné přizpůsobovat se jejich požadavkům. Sourozenci často soutěží o přízeň rodičů, i když tato rivalita nemusí být vždy plně uvědomována. Faktem je, že v rodině bývá obtížné zachovat plnou „spravedlnost“ např. kojenci je nutné věnovat zvýšenou

pěči, a starší dítě může mít pocit, že je opomíjeno. Navíc v mnoha případech mají rodiče odlišné sympatie k jednotlivým dětem, někdy zase zbytečně přiostrují napětí mezi sourozenci tím, že je ustavičně srovnávají, jednoho kladou druhému za vzor atd.

Mravní základy, které dítě získá v rodinném prostředí, si pak dále upevňuje, rozšiřuje a prohlubuje během školní výchovy. V tomto období jsou dalšími významnými prvky mravní výchovy dítěte **učitel a třídní kolektiv**. Učitel může klást na žáka různé požadavky (např. vyžadovat důsledné plnění školních povinností, jisté způsoby chování, dodržování disciplíny atd.). Vyslovení požadavků ze strany učitele může být přímé (noste si učebnice, neopisujte, nenapovídejte atd.) nebo může vyplývat ze situace – žák vidí pečlivost, svědomitost, ochotu učitele a po jeho vzoru si sám tyto požadavky klade. Učitel sám nejlépe odhadne, které požadavky musí výslovně uvést a které mohou vyplynout z jeho chování nebo z chování jiných.

Důležitou věcí v tomto momentu je **napodobení**, které se objevuje v různé intenzitě v závislosti na působivosti příkladu a na vyspělosti žáků. Děti mladšího školního věku napodobují velmi často, ale neuvědoměle, jsou vedeny jen citem. Proto je důležité, aby se na ně působilo především kladnými příklady, protože nedovedou rozlišit, co je správné a co nesprávné a velmi často a snadno napodobují i věci nevhodné. U žáků středního a staršího školního věku se čím dál více spojuje napodobování s uvědomělostí, která nakonec vede k odmítání chování, které považují za nesprávné. To však neznamená, že by se jedinci v tomto věku nedali strhnout špatnými příklady, nenapodobovali záporné charakterové rysy apod. Ve většině případů tu však lze počítat s vyvinutým smyslem pro pravdu, spravedlnost a pro čest. Účinnost napodobení se zvyšuje autoritou učitele. Čím větší autoritě se učitel těší, tím účinnější je jeho výchovné působení.

Pokud jde o žákovský kolektiv, je třeba přihlídnout k jeho odlišnostem od ostatních kolektivů, které jsou závislé na věkových zvláštěnostech dětí a mládeže. V žákovském kolektivu zaujímá důležité postavení základní (prvotní) kolektiv. Jedná se o nejmenší kolektiv, který se dál už nedělí, jeho členové jsou trvale spojeni přátelstvím, prací a denním životem. Funkcí základního kolektivu je vytvořit spojovací článek mezi osobností a širším kolektivem, tj. děti a mládež se učí „žít s lidmi“, učí se přihlížet a naslouchat potřebám druhých, „vcítit se“ do situace druhého a podle toho se k němu chovat. Učí se spolupracovat, řešit spory a náročné životní situace ve styku s lidmi. To jsou důležité momenty ve formování charakteru a v morální výchově dětí a mládeže.

Nelze jinak než souhlasit s tvrzením, že člověk, který je třeba i nadprůměrně nadaný a inteligentní, ale nedokáže vyjít s druhými, je netaktní, nespolehlivý, neaktivní a nečestný nemůže být nikdy pro společnost ani pro své okolí přínosem. Myslím si, že kořeny takového vystupování některých jedinců jsou spojeny, jak bylo již uvedeno, s jejich výchovou v rodinném prostředí. Pokud se rodiče dítěti nevěnují, přehlíží jej, nezajímají se o to, co dělá, jak se učí, jaké má zájmy a dítě nemá nikoho na koho se může obrátit, stává se uzavřenější a nepřístupnější. To se samozřejmě odrazí v jeho postojích, chování, charakteru a vztahu k ostatním. Takový jedinec bez taktu a ohleduplnosti, byť by i s nadprůměrnými schopnostmi, nikdy nemůže dosáhnout takového postavení a úrovně jako člověk s pevným a klidným rodinným zázemím a mravními zásadami.

1.2 Rodinná výchova

Rodina jako nejstarší základní společenská skupina či společenství nejtěsněji spjaté nejrůznějšími vztahy uvnitř i navenek, funkcemi, činnostmi zabezpečujícími potřeby svých členů a společnosti jako celku, prochází celou svou historií neustálými změnami co do své velikosti, významu, i začlenění do společnosti. Adaptuje se přitom na její nejrůznější proměny či vývojové stupně. Přizpůsobující se jim, udržuje život člověka prakticky ve všech jeho sférách a cyklech.

V nejširším pojetí můžeme rodinu chápat jako průsečík vztahů jejich členů s nejrůznějšími komponentami prostředí, ať blízkého či vzdálenějšího, přírodního a zvláště společenského.

V jednom z hlavních poslání poskytuje člena rodiny péči a ochranu, a to zvláště v obdobích, kdy není s to se o sebe postarat. Umožňuje mu jeho tělesnou, duševní, duchovní existenci a rozvoj, dává mu pocit jistoty a bezpečí, pocit domova v kruhu svých nejbližších. Podle potřeby se světu kolem otvírá, ale též se mu zavírá, vytvářejíc v sobě sama svůj vlastní svět.

Neplní-li však tyto své hlavní úkoly, znamená pro člověka závažné nebezpečí, zasahující jej svou dysfunkcí na těch nejcitlivějších místech (např. incest v rodině či odmítnutí péče o starého člověka či dokonce jeho vykořisťování).

Rodina z hlediska socializace, je ze tří primárních společenských skupin (spolu se skupinou předškolní, školní a pracovní a pak skupinou vrstevníků) skupinou nejdůležitější. Je totiž nejvýznamnější součástí společenské mikrostruktury, která provází člověka nebo se ho

aspoň nějak dotýká ve všech fázích jeho života. Z tohoto hlediska možno chápat rodinu jako malou primární společenskou skupinu, založenou na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahu jej substituujícím (osvojení), na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené a uznané role vyplývající ze soužití, a na souhrnu funkcí, jež podmiňují existenci tohoto společenství a dávají mu vlastní význam ve vztahu k jedincům i k celé společnosti.

Rodina představuje bio-sociální systém, který neustále hledá a nachází své místo ve společnosti a přitom společností je znovu a znovu ovlivňována a formován. Funguje v plném rozsahu a má své opodstatnění jen tehdy, když uspokojuje potřeby a požadavky každého jejího člena, které jsou na ni jím a zároveň společností kladeny. Aby rodina dostála všem těmto náročným požadavkům a dala smysl své existenci, musí plnit aspoň ty základní úlohy a funkce, které zabezpečují život člověka ve společnosti ve všech etapách jeho existence.

Funkce rodiny. V dějinném vývoji společnosti se řada funkcí rodiny měnila. Se změnami společenských podmínek některé ustupovaly do pozadí nebo zcela zmizely, jiné nabývaly na závažnosti. V současné době určuje místo rodiny ve společnosti několik základních funkcí:

1. Biologicko-reprodukční funkce

Má zabezpečovat udržení života početím a porozením nového člověka. Někdy se ovšem označuje jako sexuální funkce, naznačujíc současně oddělení sexuálních aktivit „pro radost“ od sexuálních aktivit „pro reprodukci.“ Tato funkce se sice může uplatnit mimo rodinu, v rodině však nabývá svůj plný význam: nejde jen o to přivést dítě na svět, ale také mu zabezpečit potřebné podmínky života a další jeho vývoj.

2. Ekonomicko-zabezpečovací funkce

Ta se ovšem nevztahuje jen na dítě v rodině, vztahuje se na všechny její členy. V minulosti byla zvláště důležitá její výrobní složka, v současné době se stala rodina ve své převaze spotřební jednotkou, zcela závislou na výrobní činnosti společnosti. Ovšem i dnešní rodina si udržuje určité prvky výroby, za něž lze především pokládat vnitřní činnosti rodiny, vytvářející její hmotné zabezpečení (úklid, příprava stravy, nejrůznější domácí činnosti, které nejsou koníčkem, ale nutností).

Zabezpečovací funkce se netýká jen oblasti materiální, ale postupně přechází do oblasti sociální, duševní až duchovní. Má tedy také v nejširším pojetí poskytovat svým členům životní jistoty.

3. Emocionální funkce

Emocionální funkce v rodině je vázána na plně rozvinutého člověka, zralého, odpovědného, pro něhož citový vztah není něčím chvilkovým, ale trvalou bází jistoty a citovým zázemím pro všechny její členy. Emocionalita je potřebná stejně jak pro dospělé, tak pro děti, i když v různé podobě. Při tom je třeba zdůraznit, že zájem o dítě a sledování jeho prospěchu pramení především z emotionality, zajišťující harmonický život rodiny i pocit celkového uspokojení a životního naplnění pro všechny její členy.

4. Socializačně-výchovná funkce

Spočívá v opravdovém zájmu o dítě a kvalitní péči o ně, v jeho výchově, v jeho přijetí jaké je, porozumění mu v jeho vývoji a potřebách a požadavcích, jež nutno včas, náležitým způsobem a s plným zaujetím pro ně uspokojovat, rozvíjet všechny jeho schopnosti a síly. Při tom vždy prosazovat jeho nejlepší zájem a prospěch, ochraňovat jej před nepříznivými situacemi a učit je, aby bylo samo schopno jim čelit a překonávat je.

(8) (Mazánková, Vavrečková, 2003)

Rodina má pro dítě nezastupitelný význam. Dítě se do ní rodí, dostává od ní či přesněji od svých rodičů genetickou výbavu, má rozhodující vliv na celkový rozvoj jeho osobnosti, zvláště v nejranějším období jeho dětství a to jak v oblasti tělesné, duševní tak i sociální. Svědčí o tom nikoli jen obecná zkušenost, ale stále více nové a nové poznatky o důležitosti časného života člověka vůbec pro jeho celkový vývoj. Zvláštní význam pro toto poznání pak znamenala u nás rozpracovaná teorie deprivace v dětském věku, která v souvislosti s odporem proti trvalé péči o opuštěné děti v klasických dětských domovech teoreticky zabezpečila úsilí o rozvoj a aplikaci náhradní rodinné péče.

V rodině a rodinou se uskutečňuje společenská adaptace dítěte, jeho začleňování do společnosti. V kontaktu s bezprostředním prostředím i svými možnostmi si dítě vytváří jakýsi vnitřní obraz světa, který do jisté míry odpovídá tomu, jak je mu okolní realita jeho rodiči či vychovateli „předkládána“, do jakého světa a jak ho rodiče uvádějí.

Rodina určuje sociální status dítěte, je rozhodující, pokud jde o jeho sociální prestiž a sociální sebeuvědomění. Prostřednictvím rodiny si také dítě uvědomuje své místo a svou roli ve společnosti. Rodina, sociální vztahy v ní a způsob výchovy budou pro dítě zázemím, ze kterého bude vycházet, až si založí svou vlastní rodinu. *(6) (Matějček, 1986)*

1.3 Dílčí závěr

Pojmem výchovy se rozumí rozvoj jedince v mnohosti jeho kvalit fyzických, psychických i sociálních a jedná se o celoživotní proces determinovaný několika faktory. Základní vliv na rozvoj jedince má především rodinná výchova a rodinné prostředí. Při socializaci lidského jedince má zásadní význam rodina, ve které se vytvářejí předpoklady pro zdravý vývoj dítěte po stránce tělesné, rozumové i citové, a to nejenom v dětství, ale i po jeho začlenění do společnosti. Rodina je nejvýznamnější z těch institucí, které umožňují sjednotit osobnost s kulturním ovzduším společenského celku.

2 OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ

2.1 Hlavní charakteristiky období dospívání

V základním, biologickém smyslu lze období dospívání vymezit široce jako úsek ohraničený na jedné straně prvními známkami pohlavního zrání a znatelnou akcelerací růstu, na druhé straně dovršením plné pohlavní zralosti a dokončením tělesného růstu.

Současně s biologickým zráním probíhá řada významných a nápadných psychických změn, které můžeme povšechně charakterizovat ohlášením nových pudových tendencí a hledáním způsobů jejich uspokojování a kontroly, celkovou emoční labilitou a zároveň nástupem vyspělého způsobu myšlení a dosažením vrcholu jeho rozvoje.

Do jisté míry paralelně s tím dochází k novému sociálnímu zařazení jedince, které se odráží v odlišném očekávání společnosti, pokud jde o jeho chování a výkony, i v měnících se pojetí vlastní role a nově reflektovaného sebepojetí.

Tělesné, psychické a sociální změny v období dospívání probíhají do jisté míry souběžně a navzájem závisle. Souběžnost a závislost však zdaleka není úplná ani neznamená přímou příčinou podmíněnost. Průběh psychických změn a sociálního postavení je vždy ovlivňován řadou dalších faktorů, které působí jako zprostředkující proměnné. Změny spojené s pohlavním zráním mohou působit nejen přímým působením výrazných hormonálních pochodů na nervový systém, ale nepřímou tím, že mladiství pozoruje změny na svém těle i změny v přístupu dospělých k němu a reaguje na to touhou po dospělejším postavení, ale i nejistotou, popř. úzkostí. Sociální, ekonomické a kulturní faktory hrají důležitou úlohu, stejně jako výchovný postoj rodičů, učitelů a dalších osob pro jedince významných.

Vztah dospívajících k rodičům. Co vlastně očekávají dospívající od svých rodičů? V čem je vztah k rodičům odlišný od vztahu k vrstevníkům? V případě vztahu k vrstevníkům jde často především o vlastní zhodnocení, ve vlastní rodině zase často dominuje snaha o zrovnoprávnění vlastní pozice, o uznání osobní hodnoty svého dospívajícího dítěte ne v rovině perspektivy a přání či dokonce podmínky, ale v rovině aktuální reality. Vzájemná akceptace je totiž tím nejlepším ukazatelem, že z nesymetrického a závislého vztahu rodiče a dítěte, vznikne nový vztah dvou dospělých lidí.

Jak však vzájemnou akceptaci uvést do života? Jednodušší by bylo, kdyby rodiče i jejich dospívající děti dokázali vzájemně uznat, že pro obě strany je to přibližně stejně obtížné. Pro každého ale z jiného důvodu. Jak ukazují některé výzkumy, dospívající si často myslí, že na ně rodiče nemají čas. Rodiče zase častěji trpí pocitem, že se dětem už nedokáží přiblížit a jsou bezradní, jak k nim vlastně mají přistupovat. Každý ze zainteresovaných má svoje potřeby a svůj zorný úhel pohledu.

Přirozenou potřebou rodičů je zhodnocení jejich rodičovské role. Uvědomují si, že končí fáze direktivního a relativně snadného vedení svých potomků a že jejich přímý vliv na to, co jejich syn či dcera dělá, přirozeně klesá. Pro vlastní sebepotvrzení a sebeúctu potřebují vědět, že svému synovi nebo své dceři dali do života správný základ, a chtěli by o tom ujištění. V souvislosti s tím prožívají silnější obavy, zda si jejich dítě umí v životě poradit a zda se nedalo na špatnou cestu. (13) *(Říčan, 1990)*

Pro dospívajícího jsou však dominantní jiné pocity a potřeby. V konfrontaci s vlastními rodiči se potřebuje především ujišťovat, že dobře a správně je to tak, jak to dělá on sám. Nabízejí-li mu rodiče spíše starosti či kritiku, zvyšuje to jeho zneklidnění nebo i zlost. Většina adolescentů nechce vidět svoje rodiče ani jako nedotknutelné autority ani jako rovnocenné kamarády. Pro řadu adolescentů je ideální pozice rodiče jako štědrého mecenáše, případně odborného poradce, kterého si dospívající sám vyhledává, když to chce a to potřebuje. To zase někdy dráždí a zvyšuje úzkost rodičů.

Pokud si každý prosazuje pouze tu svoji pravdu, vzájemnou komunikaci to spíše zablokuje. Dobré je, když obě strany mohou vyjadřovat svoje pocity, když se toho neobávají ani se za to nestydí. Zde je velmi důležité, aby každý mluvil pouze sám za sebe a neříkal že ví, co si myslí ten druhý. Naděje na vzájemný respekt, důvěru a vzájemně uznávaná pravidla společného života se tím zvýší.

Rodičům období puberty často naznačuje, jak o zdravý psychický i fyzický vývoj svého dítěte pečovali. V optimálním případě nás bere adolescent jako své starší kamarády, o nichž ví, že se jim může se všemi svými problémy bez obav svěřit a že mu pomohou nebo poradí. Problémy vznikají, pokud se obrátí se žádostí o radu ke svým nezkušeným vrstevníkům, nebo nevhodnému vzoru. V této životní etapě je také adolescent nejnáchylnější okusit všechno, co dělají dospělí. Může se stát obětí narkomanů, kteří se právě na tento věk zaměřují. Hoši chtějí vystupovat jako drsní muži, kteří se rádi napijí a samozřejmě také kouří. Jenže myšlení adolescenta je stále ještě do jisté míry myšlením dítěte, které není schopno poznat hranici mezi ochutnáváním způsobu života dospělých a návykem. V období puberty se projevuje také zvědavost v oblasti sexuální.

V době puberty je už také čas myslet na budoucnost dospívajícího člověka. Mentálně přiměřeně vyzrálý a rozumnou výchovou připravený jedinec v tomto věku mívá už obvykle představu o tom, co chce dělat v dospělosti, někdy dokonce už zcela vyhraněnou. Na rodiči je, aby mu vysvětlil pozitiva i negativa cesty, kterou si chce vybrat, po případě mu pomohl si nějakou profesi zvolit. Rozhodnutí však musí v každém případě nechat na samotném adolescentovi. Zaměstnání, pokud si dobře vybere, bude pravděpodobně vykonávat po celou dobu svého produktivního života. Záleží na tom, zda tento život bude spokojený, když bude své zaměstnání dělat proto, že chce, nebo frustrovaný, když je bude dělat proto, že musí.

Naprosto mylná a z hlediska dospívajícího člověka přímo škodlivá je představa rodičů, že by měl vykonávat povolání, které považují za správné oni, ať už z jakéhokoli důvodu. Jestliže se rodiče věnovali dítěti s náležitou péčí od raného dětství, a opravdu se s ním sžili, pochopí snadno, že nadále musejí rozhodování ponechat na něm a neurčovat jeho chování a jednání ještě v dospělém věku. I nadále zůstává jejich povinností poradit nebo pomoci, ale jen tehdy, jsou-li o radu či pomoc požádáni. Zkušenosti si musí nashromáždit každý sám.

2.2 Vymezení období dospívání

V podmínkách dnešní společnosti můžeme vymezit hranice dospívání na dolní hranici 11-12 let a horní hranici asi 20-22 let. Je ovšem značný rozdíl mezi dvanáctiletým „skoro ještě dítětem“ a dvacetiletým „skoro již dospělým“. Proto bývá celé období dále členěno následujícím způsobem:

1. Období pubescence – zhruba od 11 do 15 let

a) fáze prepuberty-začíná prvními známkami pohlavního dospívání a obvykle i urychlením růstu. Končí nástupem menarché u dívek, resp. první polucí u chlapců. U většiny našich dívek trvá tato fáze zhruba od 11 do 13 let, u chlapců probíhá fyzický vývoj asi o 1 až 2 roky později.

b) fáze vlastní puberty-nastupuje po dokončení prepuberty a trvá do dosažení reprodukční schopnosti. První menzes bývají zpravidla anovulační a často nepravidelné. Pravidelný ovulační cyklus a schopnost oplodnění se tedy dostavuje až za nějaký čas po prvních menzes, zpravidla za 1-2 roky. Podobně je i reprodukční schopnost chlapců dosahována o něco později, po dokončení vývoje hlavních sekundárních pohlavních znaků. Zhruba můžeme období vlastní puberty vymezit věkem 13-15 let.

2. Období adolescence

Postupně se dosahuje plné reprodukční zralosti a dokončuje se tělesný růst. Rychle se mění postavení jedince ve společnosti, dochází k přechodu ze základní školy do učebního poměru nebo na studium, začínají častější a hlubší erotické vztahy, mění se zásadně sebepojetí. Období adolescence zahrnuje dobu zhruba od 15 do 22 let. Běžně bývá tato věková skupina označována jako mladiství, dorost, teenagers. Tělesný růst však není rovnoměrný, dolní a horní končetiny rostou na začátku období dospívání rychleji, takže dochází k určité disharmonii postavy, dítě je „samá noha a samá ruka“, dělá dojem tělesné nevyváženosti a pohybové neobratnosti, jako by si nevědělo se svým tělem samo rady. Významně se již odlišuje tělesná stavba dívek a hochů, zaoblování postavy dívek, vyznačení svaloviny u chlapců. Také zrání mozku pokračuje s určitými výkyvy. Se změnami může souviset zvýšená emoční labilita a těkavá pozornost v pubescenci, ale příčinná souvislost zatím prokázána nebyla.

V souvislosti s výše uvedenými změnami v období dospívání je třeba zmínit se o pojmu **sekulární akcelpace**. Tímto termínem je označováno celkové urychlování růstu a vývoje v průběhu staletí. Za posledních sto let se ve všech rozvinutých evropských a amerických zemích urychlil nástup dospívání a urychlil se i celkový růst. Asi od poloviny 19. století se například menarché objevovala u dívek stále v nižším věku, za desetiletí zpravidla o 4-5 měsíců dříve. Podle vědeckých studií z konce 19. století docházelo k menarché u českých dívek v průměru ve věku 15-16 let, podle antropologického šetření v době všesokolského sletu v Praze v roce 1938 byl tento průměr již kolem 14 let a podle šetření z roku 1962 ve 13 letech. Růst do výšky se také výrazně urychlil a dnešní dospělí dosahují výrazně vyšších konečných růstových hodnot proti svým předchůdcům. Teprve z poslední doby se množí doklady o zpomalení či zastavení tohoto sekulárního trendu v rozvinutých zemích. Společně se sekulární akcelerací tělesného vývoje dochází paralelně k sekulární akceleraci duševního vývoje, což dokazuje většina empirických nálezů.

(5) (Langmeier, Krejčířová, 1998)

Z dosavadních studií vyplývá že první známky dospívání se dnes sice objevují v nižším věku, ale známky svědčící pro dokončování dospívání se dostavují později. Termín akcelpace se tak stává nepřesným, jedná se spíše o důmyslný biologický děj směřující k dosažení plné výkonnosti. Dospívající dnes potřebují více času nejen na dosažení vyššího vzdělání a výcviku, ale i na plný rozvoj všech složek osobnosti při stoupajících nárocích a

zátěžích v současné společnosti. V celku se tedy zdá, že sekulární akcelerace přinesla rychlejší začátek tělesného i duševního dospívání, ale že současně umožnila delší dobu pro dokončení plného rozvoje všech potencií. Dospívání se tak stále rozšiřuje oběma směry, zkracuje se doba dětství a oddaluje nástup plné dospělosti.

Lze předpokládat, že časnější pohlavní zrání souvisí s aktivací systému žláz s vnitřní sekrecí. Nutně pak vzniká otázka, čím je zvýšená aktivace způsobena. Je uváděna celá řada možných příčin, od lepší výživy po změnu klimatických podmínek apod. Vcelku se zdá, že nejde o jedinou příčinu, ale o celý komplex změn, ke kterým od poloviny 19. století v rozvinutých průmyslových zemích docházelo.

2.3 Hodnotové orientace současné mládeže

Je celkem pochopitelné, že mládež bude jako jedna ze složek společnosti velmi citlivě vnímat nejen hodnoty prosazované nejbližším okolím jako je rodina, ale že ji bude ovlivňovat hodnotová stupnice společnosti, ve které žije. A pokud budou obě hodnotové stupnice odlišné, nutně bude mezi nimi docházet ke střetu. V tomto směru je velmi nesnadné pozitivně působit na mladé jedince v rodině, když jsou denně konfrontováni s reálnou skutečností konzumní společnosti. Tak jako jsme po roce 1989 převzali americké seriály typu "Dallas", ve kterých je jasně vidět, že v životě nikdy nevítězí pravda a láska nad lží a nenávistí, ale naopak že vítězí ten bezcharakternější a všehoschopnější a ještě je tento princip oslavován, tak snadno se pak tyto principy dostávají do žebříčku hodnot mladé generace. A i kdyby se rodina snažila dětem vštípit svůj hodnotový systém co nejdokonaleji, v několika generačním pohledu bude společenský hodnotový systém vítězit. A tento hodnotový systém může zničit i celou společnost. Podle mého názoru, jsme nyní ve fázi, kdy celospolečenský systém hodnot, který uznává naše západoevropská kultura, prochází vážnou krizí, jejíž následky se mohou projevit i jejím zánikem. Ať již si o současném hodnotovém systému myslíme cokoliv, je zřejmé, že je zaměřen spíše na uspokojení materiální stránky života. To se projevuje mimo jiné i tím, že se rodí neustále méně dětí a naše civilizace v podstatě vymírá a aby byla schopna zabezpečovat svůj chod, nutně musí hledat pracovní síly mimo svá obvyklá teritoria. Podobný vývoj zažil i starověký Řím. Pokud byla společenská hodnotová stupnice nastavena tak, že na nejvyšším stupni byly zájmy celku, které velely mít větší počet dětí, které by v době míru byly schopny tuto společnost budovat a v době války za ni i položit život, Řím vzkvétal. Když se však stupnice celospolečenských hodnot posunula k hromadění majetku, který by se větším počtem dětí rozdroboval a když se na činnosti, které byly jindy vyhrazeny Římanům, včetně obrany

imperia museli najímat tzv. "barbaři", Řím padl. A toto by se mělo stát mementem pro celou západoevropskou kulturu. (14) (Sak, 2000)

Asi by bylo těžké předpokládat od mládeže současné, minulé i té budoucí, že na jedno z čelních míst ve svém hodnotovém systému bude klást kategorii **zdraví**. Touto kategorií se velká část mládeže vůbec ani nezabývá, protože ji berou jako samozřejmost. To je jistě způsobeno tím, že drtivá většina z nich nezažila žádné větší zdravotní problémy a pokud se již s nimi u nějaké jiné osoby setkala, tak si rozhodně nepřipouští, že by se podobné problémy mohly týkat i jich samotných. Toto je možná způsobeno také tím, že se naši společnosti dosud nepodařilo začlenit různě hendikepované děti do kolektivu jejich zdravých vrstevníků, takže tito nemají ani důvod se touto problematikou zabývat.

Rovněž **přátelství a láska** nebývá prioritním v hodnotovém žebříčku současné mládeže, snad proto, že jsou v období, kdy několikrát v krátké době za sebou navazují vážnější známosti a stávají se členy různých kolektivů, a že v jejich věku se nové lásky a nová přátelství uzavírají tak snadno a rozpad starých zase tolik nebolí.

Pojem **rodina a děti** v současném hodnotovém systému mládeže ustupuje do pozadí a to z důvodu, že je odsouvána na pozdější dobu, až po získání společenského postavení a materiálního zabezpečení.

V případě **vzdělání** je přístup k této kategorii u dnešní mládeže rozdílný. Část z ní ji bere jako nutné zlo, které je nutno podstoupit hlavně kvůli přání rodičů a také kvůli finančním prostředkům, které rodiče jsou ochotni pro své děti za absolvování určitého vzdělávacího ústavu obětovat. Tito jedinci již předem ví, že ke své realizaci a životu jej nebudou potřebovat, protože budou zabezpečeni majetkem vlastněným jejich rodiči. U další části mládeže se vzdělávání ocitá na jednom z nejvyšších míst pomyslného žebříčku hodnot. Tito jedinci berou vzdělání jako prostředek k dosažení slušného postavení a finančního ohodnocení, atraktivního povolání a to jak v tuzemsku, tak i v zahraničí a možnosti získání kontaktů se zajímavými lidmi. Berou jako fakt, že jejich rodiče je mohou tak akorát zabezpečit při studiu a dále se budou muset o sebe postarat sami. Jsou i tací jedinci, kteří tvrdí, že studium a vzdělání je daleko lepší, než muset manuálně pracovat a toto "nebezpečí" je žene k celkem solidním výsledkům ve studiu. Bohužel u velké části mládeže je vzdělání na opačném pólu žebříčku hodnot, protože si dobře uvědomují, že například ke stánkovému prodeji zboží (a to se nezmiňuji o možnosti páchat trestnou činnost) vystačí znalosti ze základní školy a přitom finanční ohodnocení je několikanásobně vyšší než u státního

zaměstnance, kterým je např. lékař, pracovník finančního úřadu a pod., o učitelích ani nemluvě. Tak proč ztrácet drahocenný čas studiem.

Co se týká **společenské postavení**, dalo by se říci, že stojí na vysokém místě v systému hodnot mládeže, je však preferován názor, že ne za každou cenu. Toto je možná způsobeno i tím, že společenské postavení by měli mít například naši politici, což je však pro naši mládež skupina lidí spíše odpudivá či směšná, či jejich učitelé, kteří však pobírají odpudivé a směšné platy. Se společenským postavením souvisí **politického postavení**, kde u současné mládeže převládá jednoznačně negativní postoj.

Poslední hodnotou jsou **peníze a materiální zabezpečení**. Jedno moudré přísloví praví, že peníze sice nejsou ve světě to nejdůležitější, ale bez nich to prostě nejde. A to si také uvědomuje současná mládež a velká většina proto klade peníze na první místo ve svém hodnotovém systému. A pokud nepůjde pouze o jejich hromadění, ale účelné využívání byť pro zajištění vyšší životní úrovně, nemůžeme tento cíl žádným způsobem kritizovat, neboť současná mládež si dobře uvědomuje, že dostatek peněz znamená svým způsobem i svobodu. Tím není myšleno pouhé hromadění finančních prostředků či jiného majetku a zabezpečení konzumního způsobu života, při kterém se lidé hodnotí podle velikosti své vily či značky automobilu, ale nezávislost na druhých, na státním útvaru, vládoucí politické straně, možnost poznávat cizí lidi a země, podnikat či je prostě věnovat formou nadační činnosti na účel, který se mi zdá nejsprávnější. I naše současná společnost klade "peníze" na první místo ve svém společenském hodnotovém systému. To, že tento názor pak přejímá velká část nejen mládeže ale i ostatních občanů by ještě nebyl tak tragický jako spíše skutečnost, že se nerozlišuje způsob a prostředky, jak tohoto cíle dosáhnout. Pak nemůže překvapit názor nezletilého delikventa, který ač spáchal několik desítek trestných činů, je si vědom své beztrestnosti a na otázku, co chce dosáhnout odpoví, že mít hodně peněz, drahý automobil a že ví, že tyto věci může získat pouze trestnou činností a že kdyby při tom musel někoho zabít, že by mu to bylo sice nepříjemné, ale co by se dalo dělat. (15) (Sak, Saková, 2004)

2.4 Specifické vývojové problémy dospívajících

1. Rozpor mezi fyzickou a sociální zralostí. Sekulární akcelerace tělesného růstu a pohlavní zralosti posunuje dolní hranici dospívání stále do nižšího věku, zatímco složitost společenských požadavků a nároky na vzdělání a profesionální přípravu oddalují dosažení

sociální zralosti. Tak se původně splývající body dosažení fyzické a sociální zralosti stále více navzájem oddalují a vznikají problémy neznámé ve společnostech jednodušěji organizovaných.

Nesnáze, které jsou způsobeny rozporem mezi fyzickou a sociální zralostí, mohou někdy patrné i v poruchách chování u některých mladistvých, kteří jsou nuceni ještě chodit do školy, ačkoliv se již cítí dostatečně zralí pro pracovní aktivitu a sní spojenou nezávislost ekonomickou a osobní. Ale nejvíce je uvedený rozpor patrný v tom, jak je dospívající fyzicky zralý pro sexuální aktivitu a jak po ní touží, avšak současně ji musí ze společenských důvodů odkládat do značně pozdějšího věku. Tlak na odložení manželského svazku je podmíněn i tou skutečností, že mladiství zpravidla ještě není připraven na odpovědné rodičovství, které je rovněž spojeno se stále komplikovanějšími požadavky na péči o dítě a jeho výchovu bez přímé pomoci prarodičů. Napětí z neuspokojeného sexuálního puzení ještě zvyšuje stimulace obsažená v sexuální tematice filmů a v záplavě erotických magazínů. Ještě obtížnější je ovšem situace dospívajících s odlišnou, homosexuální orientací, kteří si své zaměření právě v této době začínají plně uvědomovat a často se mu po různě dlouhou dobu snaží bránit nebo je překonávat.

2. Rozpor mezi rolí a statusem. V sociologické literatuře nejsou vždy tyto pojmy chápány jednotně, sociální roli se zpravidla rozumí chování odpovídající určité pozici ve společnosti. Pod pojmem sociálního statusu pak můžeme chápat soubor práv a povinností, které určují postavení jedince ve společenské hierarchii. Mezi rolí a statusem je zřejmě značná korespondence. Práva a povinnosti, které jedinci společnost přiznává, představují celek v souladu s chováním, které od něho v určitém postavení očekávají.

V jednodušších společnostech je mezi rolí a statusem zřejmě shoda, neboť postavení jedince je zpravidla přesně určeno věkem a společenským postavením. V současné složité a rychle se měnící společnosti se však postavení jedinců často pronikavě a nepředvídatě mění a mezi rolí a statusem vzniká někdy větší, jindy menší rozpor. To se týká právě z velké míry dospívajících, od těch, kteří jsou už fyzicky, skoro úplně zralí, se očekává vyspělé a plně odpovědné postavení, přitom je však jejich status v mnoha ohledech nízký. To platí zejména pro skupiny mladistvých, u nichž se hranice sociální zralosti spolu s ekonomickou samostatností posunuje od vysokého věku.

Nejistotu v definici role a v přiznání odpovídajícího statutu prohlubují ještě jiné okolnosti. Tak např. při vymezení role dospívajících se často vychází daleko spíše ze zaměření na budoucnost než z jejich přítomných potřeb a zájmů. Dlouhý interval mezi učením a možností využít naučené oslabuje motivaci k učení a vyvolává nezřídka i odpor vůči

tlaku školy a rodiny. Především však k tomuto rozporu mezi rolí a statusem přispívá nejednotnost v názoru mezi jednotlivými vychovateli a mezi postupy téhož vychovatele v různé době. Chybí jasná definice postavení v době, kdy vychovatel neví, zda má s dospívajícím zacházet jako s dítětem, nebo jako s dospělým. Tak vzniká nejasný dojem jakési mezirole. Nejednotnost mezi různými rodinami mladiství pozorně sledují a zvětšují svoji nespokojenost a pobouření proti omezením, která pokládá za nespravedlivá.

3. Rozpor mezi hodnotami mladé a starší generace. Převratné technické, vědecké i společenské změny s sebou přinášejí stále častější rozdíly v názorech, v hodnotách a v postojích generací, které vyrůstaly za zcela jiných podmínek a těžily z jiných zkušeností. Starší generace má tendenci uplínat na dřívějších hodnotách, které se pro ni staly jedinečným měřítkem. Nová generace si sbírá vlastní zkušenosti a odmítá přijmout stará měřítka za platná. Starší se tak stávají strážci tradice, mladí odmítají jejich normy jako překážku v pokroku.

Přitom však na druhé straně došlo ke sblížení vzájemného přístupu generací uvolněním patriarchální struktury rodiny a rozbitím autoritativního principu ve výchově. Odmítá se generační konflikt jako nutný a ukazuje se na to, že více záleží na porozumění, toleranci a názorové pružnosti.

4. Rozpor mezi hodnotami rodiny a vnější společnosti. Rozpor mezi charakterem citových vztahů v rodině a v širší společnosti je ovšem příčinou konfliktů během celého vývoje dítěte, ale v dospívání se stává často kritickým. Dospívající již není tak jednoznačně vázán na normy a hodnoty svých rodičů a stále častěji je kriticky posuzuje. Přesto je na svých rodičích v mnoha ohledech závislý. V diskusích se svými kamarády a přáteli stále častěji srovnává, vzdoruje a revoltuje. I zde platí, že rodiče, kteří prosazují své názory a pravidla chování pouhou mocí, vyvolávají spíše odpor a brzdi vývoj dospívajícího na vyšší úroveň morálního posuzování a jednání. (5) (*Langmeier, Krejčířová, 1998*)

2.5 Dílčí závěr

Období dospívání je období těžké a plné rozporů. Je samostatným životním obdobím mezi dětstvím a dospělostí. Je to obdobím hledání, rozhodující pro celý další život. Dospívání v sobě po celý další život nosíme a chyby a omyly, kterých se jedinec v tomto období dopustí, často poznamenají jeho celý další život.

3 RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ DOSPÍVAJÍCÍ MLÁDEŽE

3.1 Sociálně deviantní chování mládeže

V posledních letech významně vzrostl počet sociálně patologických jevů mezi dětmi a mládeží. Vláda si je tohoto problému rovněž vědoma. Proto je jednou z oblastí státní politiky i oblast mládeže a sociálně patologických jevů, mezi které řadíme například vývojové poruchy, poruchy chování, od výchovných problémů v rodině či škole až po záškoláctví, delikvenci, abúzus drog a kriminalitu. Pojem patologie označuje vědní disciplínu, která se zabývá odchylnými, nenormálními životními pochody a jevy. Sociální patologie je zastaralý výraz pro odvětví sociologie, které se zabývá podmínkami a průběhem abnormálních sociálních procesů.

V současnosti je třeba vytvářet podmínky pro činnost všech subjektů, které se zabývají preventivními aktivitami nebo se orientují na oblast reedukace, případně resocializace ohrožených a narušených jedinců, školu, respektive učitele nevyjímaje. Mluvíme-li o mladé generaci, je vhodné upřesnit, o jakou část populace se jedná. V souladu s koncepcí UNESCO se za mladou generaci považují osoby ve věku do 26 let. Za dítě je považována osoba ve věku do 18 let, za mladistvého považujeme jedince v rozmezí od 15 do 18 let a za mládež jsou považovány osoby ve věku od 18 do 26 let. Toto rozlišení je vhodné mimo jiné i pro potřebu diferencovaného přístupu k jednotlivým věkovým skupinám.

Chceme-li charakterizovat **aktuální stav v oblasti výskytu sociálně patologických jevů**, pak k nejzávažnějším problémům patří rostoucí procento trestné činnosti dětí a mladistvých, snižování věku pachatelů trestné činnosti, nárůst recidivy páčání trestných činů dětmi a mladistvými, stoupá agresivita a zejména brutalita mladé generace, množí se případy dětské prostituce, dětské pornografie, roste kriminalita často spojená s xenofobií, gamblerstvím, či drogami. Mezi další problémy je možno zařadit negativní vliv násilí, které je velmi často prezentováno ve sdělovacích prostředcích. Je možno poukázat na neřešené otázky zamezení přístupu dětí k materiálům s násilnou, sadistickou a pornografickou tematikou, která je prezentována na různých nosičích informací, a to Internet nevyjímaje. Jde o signál, že není zcela dořešena úloha a zodpovědnost médií.

O sociální deviaci mluvíme u objektů sociální povahy u nichž se vyskytují sociální vztahy a sociální interakce, například společenství lidí.

Do **skupiny sociálních deviací** patří následující skupiny stavů:

1. Zjevné deviantní chování (rozpoznané, označené).
2. Zjevné poruchy psychických funkcí jedince, zpravidla se neobjevují samostatně, ale jako forma deviantního chování.
3. Zjevné deviantní fyzické charakteristiky při normálním chování (nemoci, malformace, defekty apod.)
4. Zjevné deviantní sociální charakteristiky při normálním vzhledu a chování (nemanželské dítě, rozvedený jedinec apod.)

(2) (Hrčka, 2001)

Vidíme, že sociální deviace nelze chápat pouze jako deviantní chování. V poslední době bývá často používán výraz sociálně deviantní projevy, které jsou dále děleny na behaviorální (deviantní chování) a nonbehaviorální (fyzické, sociální, popřípadě psychologické deviantní charakteristiky).

Struktura sociální deviace je tvořena deformací sociálních hodnot, sociálních institucí, sociálních norem a sociálních vztahů. Subjekt sociální deviace je ten, kdo se deviantně chová nebo vykazuje deviantní charakteristiku. Jako objekt sociální deviace je možno označit to, na co je deviantní projev zaměřen. Objektem sociální deviace mohou být sociální objekty (například, jedinec, sociální skupina, etnická menšina, národ, společnost), fyzické objekty (například majetek), některé oblasti společenského života (například kultura, ekonomika, politika, životní prostředí), společenské hodnoty (například zdraví, spravedlnost, čest).

Obsah sociální deviace je možno pojímat jako fyzické, psychické nebo sociální charakteristiky či vzorce chování subjektů, které jsou považovány za deviantní ve vztahu k určité normě. Cílem sociální deviace je dosažení nějakého cíle, uspokojení určité potřeby. Realizace deviantního chování vede k cíli rychleji než chování konformní, popřípadě konformním chováním k uspokojení potřeby dojít nemůže.

Důsledkem sociální deviace je dosažení či nedosažení určitého cíle, uspokojení či neuspokojení potřeby. Z hlediska okolí může dojít ke stigmatizaci nositele deviantního chování a aplikaci sociálních sankcí, nebo dojde k normalizaci sociálně deviantního chování.

Vlastnosti sociálních deviací:

1. Závažnost deviace

Má konkrétní vztah k příslušné sociální normě, která je deviací porušována. Vyjadřuje význam, který daná kultura či společnost deviaci přisuzuje, do jaké míry ji ohrožuje, porušuje její normy a hodnoty, jak je sankcionována. Posuzování závažnosti deviace se může lišit u různých osob, skupin, kultur, společností apod.

2. Identifikovatelnost deviace

Vyjadřuje pravděpodobnost, s jakou je určitý deviantní akt v konkrétní společenské jednotce rozpoznán.

3. Normálnost deviace

Vyjadřuje, že deviace se vyskytují ve všech kulturách a společnostech a jsou jejich součástí.

4. Funkčnost deviace

Vyjadřuje, že deviace plní v každé sociální jednotce, kultuře určitou funkci. Určité deviace jsou pro společnost v určitém množství potřebné. Bez nich by společnost existovat nemohla.

5. Relativnost deviace

Vyjadřuje, že v různých společnostech, kulturách, skupinách, časových obdobích jsou deviantní projevy a typy hodnoceny různě a mají pro ně různý význam. Jsou tedy relativní transkulturně, intersubjektivně, časově a situačně.

6. Dynamika deviace

Vyjadřuje, jak deviantní projevy, typy a subjekty procházejí v každé sociální jednotce vývojovými procesy a změnami v čase.

(2) (Hrčka, 2001)

3.2 Problém šikany

Se šikanou se asi každý z nás setkal ať už ve školách, při výkonu vojenské základní služby, či v zaměstnání. V současné době jsme svědky posouvání věkové hranice směrem dolů např. u páchání trestné činnosti, užívání drog, alkoholu apod. s čímž souvisí i provádění včasné prevence.

Neoddělitelnou součástí šikany je **agresivita**. Téma lidské agresivity se dnes jeví jako velmi aktuální. Agrese a agresivita jsou předmětem bouřlivých diskusí na poli veřejném

i vědeckém. Společnost se zdá být pobouřena stále se zvyšující agresivitou a brutalitou.

Třebaže se jedná o téma tolik diskutované, převážná většina populace má o příčinách tohoto jevu velmi nejasné a mnohdy značně zkreslené představy. Postoje společnosti k agresi a agresivitě se často omezují na pouhou kritiku médií a napodobovaných vzorů.

Na poli vědeckém rovněž není situace jednoznačná. Spory o příčinách agresivního chování trvají snad od vzniku tohoto pojmu. Názory na příčiny agresivity se u různých autorů liší a mnohdy jsou přímo protikladné. Třebaže ještě dnes existují zastánci dílčích teorií, kteří připouštějí pouze své pojetí a ostatní rázně odmítají, přiklání se většina moderních odborníků k názoru, že agresivita je jev značně složitý a na jeho vzniku se podílí jak faktory vnitřní, tak faktory společenské, tedy vnější.

Člověk přichází na svět jako biologická bytost s výraznou dispozicí k socializaci. Pod vlivem prostředí se konkrétní dispozice buď rozvine nebo vyhasne, a to platí i o agresivních dispozicích. Agresivní chování jedince je tedy vždy ovlivněno komplexem příčin.

Šikanování je zvláštním samoučelným, asymetrickým typem agrese. Agrese při šikanování není pouze prostředkem ale i cílem chování. Je to jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašovat jiného člověka, případně skupinu osob. Je to cílené, nevyprovokované užití síly jedincem nebo skupinou, obvykle opakovaně.

Pojem pochází z francouzštiny (chicane=zlomyslné obtěžování, týrání). Pro různé formy se používají i různá označení (bulling, mobbing, bossing).

Na šikanování jako multifaktorový jev, vycházející z celé řady příčin, zasahující celou osobnost zúčastněných i fungování sociální skupiny, může být nahlíženo z různých úhlů. Můžeme jej například sledovat z trestně právního pohledu jako jev zásadně narušující lidská práva, nebo z psychologického pohledu jako projev patologických sociálních vztahů.

Trestní právo skutkovou podstatu šikanování nezná. Jednání bývá nejčastěji posuzováno podle trestního zákona jako vydírání, omezování osobní svobody, útisk, případně jiné skutky.

Šikana může probíhat prakticky všude: ve škole, v rodině, v internátu, při výkonu vojenské služby, ve výkonu trestu a také v zaměstnání. K šikaně dochází mezi agresorem a obětí, ale často je agresorů více (dva až tři). Šikana však není záležitostí pouze šikanujícího a šikanovaného, neděje se ve vzduchoprázdnu, vždy má kořeny v tom, co se děje ve skupině jako celku.

Z etiologického pohledu mohou být rozlišeny 3 pohledy na šikanu:

1. Šikana jako nemocné chování
2. Šikana jako závislost
3. Šikana jako porucha vztahů ve skupině

Typy šikanování:

- fyzická agrese a používání zbraní,
- slovní šikanování a zastrašování zbraněmi,
- krádeže, ničení a manipulace s věcmi,
- násilné manipulativní příkazy.

Ve většině případů představuje šikanování proces, ve kterém jsou patrná jednotlivá stádia. Rozlišujeme ***pět vývojových stupňů šikanování*** ve školním prostředí. Toto schéma zachycuje negativní proces vývoje skupinové dynamiky, jímž se ničí a mrzačí vztahy mezi členy skupiny.

1. Vznik ostrakismu, charakterizovaný zvláště vytěsňováním šikanovaného jedince na okraj skupiny
2. Fyzická agrese a přitvrzování manipulace – ostrakizovaný jedinec slouží často jako obětní beránek, ventil v zátěžových situacích
3. Vytvoření jádra – vybuduje se jasná hierarchie „plnohodnotných a bezcenných“ členů skupiny
4. Většina přijímá normy agresorů – normy agresorů se stanou normami většiny
5. Totalita neboli dokonalá šikana – chování agresorů i oběti je ritualizováno – představuje formu brutálního násilí, na kterou oběť reaguje často absencemi, útekem do nemoci, psychicky se zhroutlí a někdy se dokonce pokusí o sebevraždu.

Tři základní typy agresorů:

1. Typ hrubý, primitivní, impulzivní, s kázeňskými problémy a má narušený vztah k autoritě. Někdy je zapojený do gangů páchajících trestnou činností. Šikanuje nelítostně a tvrdě, užívá zastrašování. U těchto agresorů se často vyskytuje agrese a brutalita v rodině.
2. Typ kultivovaný, slušný, zvýšeně úzkostný, někdy má sadistické tendence v sexuálním smyslu. Jeho násilí probíhá beze svědků, je cílené a rafinované. V rodinách

těchto agresorů je časté uplatňování náročného přístupu, někdy až vojenského vyžadování kázně.

3. Typ optimistický, výmluvný, dobrodružný, oblíbený agresor. Šikanuje pro pobavení sebe a ostatních. Snaží se, aby vynikla „humorná“ stránka věci. V rodině tohoto agresora bývá vysledována subdeprivace a chybění morálních hodnot. (4) (Labáth, 2001)

3.3 Drogově závislá dospívající mládež

Drogy, boj proti drogám, protidrogová prevence, jak často slyšíme tato slova koncem 20. století. Drogy jsou jednoznačně chápány jako hrozba. Jsou však drogy opravdu hrozbou? Jsou jako hrozba pojímány až nyní, nebo tomu tak bylo již v minulosti? Pokud jsou drogy hrozbou, proč tomu tak je? Jednoznačné je, že drogy jsou pro současnou společnost problém. Pokusme se tento problém alespoň stručně popsat.

Co to vůbec droga je? Drogou je možné v širším smyslu charakterizovat jako látku, která svou chemickou strukturou způsobuje změny funkce lidského organismu. To zahrnuje všechny látky, se kterými člověk přichází do styku – léky, legální a ilegální drogy, syntetická barviva, některé potraviny atd. V užším smyslu mluvíme o psychoaktivních látkách, které ovlivňují chování a vnímání jedince. Užití těchto látek v dávce, která vyvolá změny psychických a tělesných funkcí, se označuje jako intoxikace. Projevy intoxikace se liší v závislosti na druhu látky, velikosti dávky, váhy jedince, individuální tolerance a predispozice, emocionálního naladění a vlivu okolí.

Z toho, co je to droga, nyní vidíme, že droga a její užívání hrozbou není. V mnoha případech je velmi žádoucí a bez jejích účinků se například oblast medicíny neobejde. Reálným nebezpečím je abúzus drog. Abúzus je společensky neakceptovatelné užívání drogy. Jde o nadměrné užívání legálních drog, nebo jakékoli užívání ilegálních a nebezpečných drog. Dalším nebezpečím spojeným s abúzem drog je drogová závislost.

Podle **Mezinárodní klasifikace nemocí** je syndrom závislosti chápán jako skupina fyziologických, behaviorálních a kognitivních fenoménů, v nichž užívání nějaké látky nebo třídy látek má u daného jedince mnohem větší přednost, než jiné jednání, kterého si kdysi cenil více. Centrální popisnou charakteristikou syndromu závislosti je touha brát psychoaktivní látky (které mohou avšak nemusí být lékařsky předepsány), alkohol nebo tabák.

Mezinárodní klasifikace dále uvádí, že definitivní diagnóza závislosti by se měla stanovit pouze tehdy, jestliže během posledního roku došlo ke třem nebo více následujících jevů:

- a) silná touha nebo puzení užívat látku;
- b) potíže v kontrole užívání látky, a to pokud jde o začátek a ukončení nebo množství látky;
- c) somatický odvykací stav, jestliže je látka užívána s úmyslem zmenšit jeho příznaky, což je zřejmé z typického odvykacího syndromu pro tu kterou látku nebo užívání stejné či velice příbuzné látky se záměrem zmenšit nebo odstranit odvykací příznaky;
- d) průkaz tolerance jako vyžadování vyšších dávek látky, aby se dosáhlo účinků, které byly původně vyvolány nižšími dávkami;
- e) postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů ve prospěch užívané psychoaktivní látky a zvýšené množství času věnovaného k získání nebo užívání látky, nebo k zotavení se z jejího účinku;
- f) pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků.

(9) (*Mezinárodní klasifikace nemocí, 1992*)

Pojmy **toxikomanie a narkomanie**, neboli závislost na psychoaktivních nealkoholových drogách, vyjadřují závislost na drogách. Jedinec může být závislý na jedné droze, jedná se o monotoxikomani, nebo na více drogách (například alkohol a léky potlačující úzkost), pak se jedná o polytoxikomani.

Kromě výše zmíněných syndromů závislosti můžeme závislost dělit podle oblastí, které jsou u jedince zasaženy na:

- a)psychickou závislost- na jedné straně je způsobena účinkem drogy, na straně druhé osobností jedince (například osobnost nezralá, nevyrovnaná, nedostatečně integrovaná, deprivovaná apod.);
- b)fyzická závislost- je způsobena včleněním drogy do látkové přeměny. Na její nedostatek či absenci reaguje organismus abstinenčními příznaky;
- c)sociální závislost- uživatelé tvoří více méně specifická společenství, ve kterých jsou členové zejména na počátku drogové kariéry svázáni například společnými cíli (užívání drogy, kriminální činnost apod.), hodnotami (droga je na prvním místě), normami, rolemi a každý člen zaujímá specifické postavení.

Zejména v období dospívání je nejvyšší riziko sociální závislosti a stát se členem takovéto specifické skupiny je jednodušší, než skupinu opustit. (10) (*Nešpor, 1995*)

3.4 Kriminalita dospívajících

Podíl dětí a mladistvých na majetkové i násilné kriminalitě budí delší dobu pozornost i znepokojení. Ačkoliv je problém dlouhodobě studován, stále přetrvává řada otevřených otázek i zcela protichůdných názorů zejména na příčiny jevu a zacházení s mladistvými delikventy. Pokud jde o nápravu, zkouší se téměř vše, od experimentů s tzv. šokujícím arestem (USA) až po projekty typu „expedice“ inspirované tzv. zážitkovou pedagogikou (Evropa). Zatímco silně represivní postupy vycházejí z hypotézy o odstrašujícím účinku sankce, jsou postupy rozvojové pedagogiky založené na myšlence, že nikoli trest, nýbrž silné zážitky v mimořádném prostředí přinášejí korektivní, polepšující účinek.

Mladistvý delikvent zahajuje konflikty s normami mezi 11. a 13. rokem věku. Do té doby je jeho vývoj nenápadný. V jeho anamnéze tudíž chybí antisociální projevy v dětství. V době puberty dochází ke zlomu, pubescent se stává těžko ovladatelným, nerespektuje některé sociální ani právní normy, objevuje se typický obraz mladistvé delikvence (např. krádeže v obchodech, poškozování cizí věci, výtržnictví, atd.). Na rozdíl od chronických pachatelů se mladiství delikventi dopouštějí především příležitostné kriminality, ve které dominuje protest proti rodičům (či generaci dospělých) a dále situační a skupinový faktor. Jednotlivé incidenty zůstávají co do závažnosti a intenzity použitého násilí zhruba ve stejném pásmu. Kolem 18. až 21. roku věku obvykle dochází k poklesu až úplnému vymizení kriminálních vzorců chování. Se vstupem do světa dospělých vyhasíná problematické jednání a jedinci se stávají konformními.

Vývojová kriminologie zkoumá výskyt kriminálních vzorců chování v průběhu života jedince. Všímá si, v které fázi životního cyklu se kriminální chování objeví, zda pokračuje v dalších etapách a kdy eventuálně vymizí. Jinak řečeno zaměřuje se na popsání kriminality jako určité vedlejší pěšinky či hlavní cesty celým životem jedince. Klade sice důraz na věk pachatele, ale nikoli izolovaně ve vztahu k jednotlivému činu, nýbrž chce rozpoznat širší časové souvislosti výskytu kriminálního chování v životním běhu konkrétního jedince.

V průběhu dětství zhruba do období puberty si mladiství delikventi osvojili dostatečný repertoár prosociálního chování (např. kooperativní strategie, nenásilné způsoby prosazování a řešení konfliktů, konvenční hodnotový žebříček atd.). Řečeno slovníkem vývojových kriminologů nasbírali dostatečný „sociální kapitál“, který jim pomáhá zařadit se do společnosti.

Názory na *příčiny delikvence mladistvých* představují souhrn dobře známých teorií sociální deviace. Pokud jde o strategie zacházení s mladistvými delikventy, přiklání se k psychologickým a sociálně psychologickým pohledům na dospívání jako na obtížnou etapu života jedince. Především u mladíků v pubertě a adolescenci strmě vzrůstá výskyt konfliktů s okolím, prudce stoupá i počet incidentů násilné povahy. U závažnějších činů sehrávají velkou roli tlaky (normy) skupin vrstevníků, které se vymykají oficiální kontrole. Odreagování frustrací z náročných pochodů dospívání a získávání sebevědomí (sebeidentity) představuje psychologické jádro motivační konstelace. Mladiství delikventi experimentují s kriminálním chováním a testují kontrolní mechanismy dospělých. S nástupem rané dospělosti však jejich nekonformní chování vyhasíná. Podle empirických studií dochází zejména u lehké a středně závažné kriminality mladistvých ke spontánnímu vymizení. Prosazuje se mechanismus tzv. aging out, tedy jakéhosi přirozeného vybití.

To však neznamená, že trestné činy páchané mladistvými delikventy mohou zůstat bez sankcí. Včasná a psychologicky správná reakce má na další vývoj mladistvého delikventa zásadní vliv. Především by se justice specializovaná na mládež měla důsledně vyhýbat procesům stigmatizace. Sankce, ve které by měly dominovat principy restorativní justice (odčinění, náprava veškeré újmy způsobené oběti) a hledání alternativ k trestu odnětí svobody, by neměla zablokovat šance na úspěšnost v dalším životě. Hlavní důraz je kladen na výchovný význam samotného trestního procesu s mladistvým. Soudní líčení by mělo sloužit integraci mladistvého do světa dospělých, a tudíž musí pracovat s jeho plnou zodpovědností za spáchané delikty.

Z uvedených tvrzení je zřejmé, že mladiství delikventi nepředstavují z hlediska další perspektivy jejich vývoje výrazně rizikovou skupinu. Už kvůli tomu, že nasbírali dostatečný sociální kapitál do doby, než se stali nápadnými pro své delikventní projevy, existuje velká šance na jejich nápravu. Předpokládá to ovšem účinné sankce a také efektivní postupy nápravy. Právě ty by měly být zajišťovány justicí specializovanou na mládež.

Vážný problém představují tzv. *celoživotní pachatelé*. I oni se do rukou orgánů činných v trestním řízení dostávají obvykle v mladistvém věku, mezi většinou mladistvých delikventů však zůstávají nerozpoznáni. Bývají na ně mylně aplikovány stejné postupy jako na „pravé“ mladistvé delikventy. To se přirozeně mívá účinkem. Celoživotní pachatelé pokračují v závažné kriminalitě a mnohdy se jejich činy stávají (také díky působivé medializaci) inspirací pro další mladistvé.

Hlavním požadavek je tedy kladen na diferenciaci uvnitř skupiny mladistvých pachatelů trestné činnosti a dále na včasnou identifikaci tzv. celoživotního pachatele. Rozlišování mezi delikventním mladistvým a nebezpečným mladistvým zločincem představuje palčivou otázku současnosti. Poznamenejme pouze, že v současné době převládá v praxi právní názor, že vůči nebezpečnému mladistvému zločinci je nutné postupovat stejně nekompromisně jako vůči dospělému pachateli. Tímto názorem se řídí již mnoho států, především v USA.

Vraťme se však k mladistvým zločincům. Na první pohled by se mohlo zdát, že identifikace tzv. celoživotního pachatele nepředstavuje příliš objektivní zjištění. Psychologové a psychiatři mohou namítnout, že koncepce celoživotního pachatele téměř přesně odpovídá charakteristice psychopatické (též sociopatické) osobnosti. Už od padesátých let minulého století je známo, že existuje typ osobnosti, který se vyznačuje totální lhostejností ke všeobecně uznávaným pravidlům a normám. Jedná se o jedince, kteří „od dětství lžou, kradou, bijí mladší a slabší, nedokáží se adaptovat ve škole, toulají se mimo domov i školu, vytvářejí různé asociální party.

Jeden z prvních odborných výrazů charakterizoval tuto osobnost jako „morálně šílenou“ (moral insanity), čímž naznačoval, že takový jedinec při plném vědomí a ze svého rozhodnutí překračuje v průběhu celého života morální i právní konvence. Novější výzkumy dokládají vývojové nápadnosti již v útlém dětství. Již kolem tří let lze zaregistrovat „kriminogenní“ vlastnosti jako zvýšenou impulzivitu, sníženou úzkostnost a nezávislost na odměně. V současném klasifikačním systému MKN - 10 (Mezinárodní klasifikace nemocí v desáté verzi) je tento jev hodnocen jako porucha osobnosti a chování a nese oficiální název **dissociální osobnost**. Dissociální osobnost může oplývat povrchním šarmem, je schopna navazovat účelové koalice, svou inteligenci používá k nekalým cílům.

Při zběžném pohledu by se tedy mohlo zdát, že bylo potvrzeno pouze to, co už je dávno známo, tj. výskyt poruchy osobnosti a chování s názvem dissociální osobnost. Nejde však o potvrzení, nýbrž o názory na celoživotního zločince. Téma celoživotního pachatele, ať už ho nazveme jakkoli, bylo zavedeno do odborné diskuse. Zásadní posun spočívá v tom, že je odmítána psychopatologizace problému. Kriminální chování u celoživotního pachatele není považováno za projev jeho duševní poruchy. Klinický přístup je kritizován, neboť směřuje nebo málo rozlišuje mezi pacienty a zločinci. Modelovat těžkou, opakující se, úmyslnou kriminalitu jako nemoc (poruchu) vede do slepé uličky. Navíc to podle některých autorů přispívá k vytvoření zcela neadekvátních představ o skutečně duševně chorých osobách.

V tomto případě je místo psychopatologizace nabízen racionální model vzniku celoživotního pachatele. Tím současně naznačuje i určité možnosti prevence.

V základní etiologické úvaze hrají klíčovou roli dva druhy faktorů. Jde o ***rizikové a ochranné faktory***, které působí na jedince v jednotlivých životních etapách. Tyto faktory slouží rovněž k diagnóze i prognóze celoživotního pachatele. Rizikové faktory představují takové osobnostní či vnější situační okolnosti a podmínky, které zvyšují pravděpodobnost vzniku násilného (kriminálního) jednání. Ochranné faktory jsou pak takové vnitřní či vnější podmínky, které tlumí dopad anebo působnost rizikových faktorů. Rizikové a ochranné faktory vstupují v průběhu individuálního života do různých interakcí a vykazují kumulativní účinky.

Působení obou skupin faktorů je objasňováno mechanismy sociálního učení. Patrný je také vliv teorie diferenciální asociace a také teorie kontroly. K rizikovým faktorům například patří komplikovaný temperament, odmítnutí dítěte matkou, instabilní rodina, nevhodné výchovné praktiky, zanedbávání dětí, pobyt ve zrušené lokalitě, sociální dezorganizace v místě bydlení, ale také sledování agresivních filmů atd. K ochranným faktorům se řadí například podporující a jasně usměrňující rodina a škola. Obě instituce mohou vhodným postupem tlumit rizika plynoucí z komplikovaného temperamentu dítěte.

Ohnisková prevence. Pokud jde o prevenci, tkví hlavní myšlenka v intervenci do raných rizikových faktorů. Mluví o tzv. ohniskové prevenci, tj. o prevenci, která se cíleně zaměřuje na ohniska rizik pro vznik chronického pachatele. Je prosazováno včasné „vměšování“ do problémových rodin a škol, jsou navrhovány řady preventivních programů pro rodiče a učitele (výcviky výchovných kompetencí pro rodiče, sociálně-kognitivní tréninky vedení tříd pro učitele). Zajímavé jsou i preventivní programy zaměřené na mladé a svobodné těhotné ženy ze slabých sociálních vrstev vedené zdravotními sestrami, které směřují k osvojení dovedností zacházet s kojencem a k pěstování mateřské zodpovědnosti. Specifické preventivní programy jsou rozvíjeny také pro samotné rizikové děti a mládež.

Ohnisková prevence nabízí pro každou etapu životního cyklu specifické programy. Hlavním smyslem je přerušit včas kumulativní účinky rizikových faktorů a podpořit či posílit ochranné faktory specifické pro danou fázi životního cyklu. Je to jediná cesta, jak předejít vzniku mladých nebezpečných zločinců. Experti zastávají názor, že na prevenci není nikdy pozdě. Je však méně úspěšná, jestliže přichází až v době, kdy má jedinec pevně zformované agresivní scénáře myšlení a delikventní vzorce chování. (1) (Čírtková, 1998)

3.5 Dílčí závěr

Rizikové chování dospívajících, kterým se zabývají hlavně sociologové, psychologové a lékaři, je chování, které může , přímo nebo nepřímo, ohrozit zdraví a celý další život jedince. Každý jev rizikového chování je třeba samostatně studovat do hloubky a přistupovat k němu specificky. Současně je však nutné, přistupovat celostně k této problematice jako celku.

4 VÝCHOVNÉ PROBLÉMY A JEJICH ŘEŠENÍ

4.1 Problémy v rodinné výchově

Výsledky výzkumů, prováděných koncem minulého století mj. potvrdily, že v rodinách v posledních letech výrazně ubylo společného času, a to zejména v rodinách s dětmi, kde úbytek času trápí 60 % rodičů. O to více záleží na kvalitě společných chvil, na tom, jak společný čas s dětmi tráví. I po šesti letech platí: v rodinách ubývá společně tráveného času a společné činnosti, vytrácejí se setkání kolem „rodinného stolu“. Chronický nedostatek času předznamenává v řadě rodin terén psychické subdeprivace.

Mnoha rodičům, podobně jako je tomu ve sféře partnerských vztahů, chybí potřebná kognitivní výbava a komunikační dovednosti, jež by jim usnadnily smysluplné a oboustranně radostné trávení společného času s dětmi. A tak v rodině mnohdy začíná destrukce přirozeného světa dětí, narušení zkušenosti lidské časovosti, jež se může stát poruchou zakotvení lidské existence a jež se pak ve svých důsledcích může promítnout do jejich přítomného či budoucího jednání. O to naléhavěji zaznívá vyslovené memento, že „ohrožené dítě potenciálně ohrožuje svět, může z něho totiž vyrůst člověk, který nejenže se nebude podílet na stavbě tohoto světa, protože se tomu nenaučil, ale který bude jeho zkázou, protože ho nenávidí za všechny křivdy, které mu způsobil“.

Vývoj rodiny. Abychom pochopili život současné rodiny, neobejdeme se bez ohlédnutí zpět na situaci rodiny před 100 až 150 lety. Rodina v této době prošla neobyčejnými proměnami, kvantitativními a kvalitativními. Byla na jedné straně až glorifikována, na druhé straně až zcela zpochybňována a její smysl a další trvání mnohdy negovány. Zdá se však, že z tohoto procesu vychází rodina

Typická rodinná formace 18. a 19. století je vícegenerační, rozšířená. Byla rodinnou monogamní s výraznou dominancí otce (patriarchální moc, trvající u nás až do roku 1949). Její ekonomická aktivita byla velmi výrazná, především ve výrobní oblasti, do níž byli zapojeni všichni její členové. Rodina vyráběla vše, co potřebovala k životu, např. typická selská rodina té doby. Vše co nespotořebovala, směňovala. Při tom uspokojovala aspoň v bazální formě potřeby všech svých členů.

Reprodukce patriarchální rodiny byla živelná. Antikoncepční praktiky nebyly ještě známé. Porodnost byla vysoká. Vysoká ovšem byla i celková úmrtnost, zvláště pak kojenecká. Přirozený přírůstek byl rovněž vysoký, více než 1 %, což znamenalo značný nárůst populace. Střední délka života však byla velmi nízká (asi 35 let).

Rozvoj zdravotní péče a celkového zvyšování životní úrovně se promítl i do postupného zlepšování těchto nepříznivých ukazatelů, z hledíku pediatrického hlavně ve snižování kojenecké a pak dětské úmrtnosti.

Tato forma populačního procesu bezprostředně spjatého s patriarchální rodinou se často označuje jako demografické plýtvání (mnoho dětí se rodí, mnoho dětí umírá).

Demokratizační tendence v celé společnosti, jež tyto změny přes všechny negativní procesy provázejí, zvolna, ale důsledně přeměňují přísné patriarchální vztahy v dřívějším rodinném systému v nové vztahy partnerské, egalitární. Nejprve mezi manžely, pak stále více mezi rodiči a dětmi.

Dalším činitelem se ukázala emancipace ženy, která se stále zvyšujícím se jejím vzděláním vedla a vede k intenzivnějšímu zaměstnávání žen. To přineslo zákonitě hospodářskou nezávislost žen na mužích. A ta se stále rozvíjí. Je zajímavé, jak jsme tuto vlnu prožívali my v padesátých a šedesátých letech a jak se nám nyní vrací odjinud jako feminismus, v podstatě se stejnými důsledky na život dětí a péči o ně a jejich výchovu, to jest se snahou zabezpečovat vývoj dětí jinak než v bezprostředním kontaktu s matkou.

Odchodem napřed jen muže a pak i ženy za prací mimo rodinu vyvrcholil přerod patriarchální rodiny v moderní, egalitární nebo též, jak se obecně nazývá nukleární.

Významně se na tom též podílely proměny v již zmíněné ekonomické aktivitě rodiny, jež se soustředila především na spotřebu, zatímco všechny ostatní aktivity převzala společnost a její příslušné útvary. Tak se rodina stala i v této oblasti závislá na fungování celé společnosti. Nejlépe to charakterizuje dnešní život rodiny ve velkém městě, kde je odkázána prakticky ve všech směrech zajištění svého života na organizaci a na příslušné aktivity společnosti.

Tyto proměny s sebou přinesly i výraznou redukci velikosti rodiny (domácnosti) a to jak co do počtu generací, tak co do počtu jejích členů. Proto také nukleární, jaderná rodina, již tvoří prakticky jen rodiče a děti, někdy dokonce jen rodič s dítětem.

Život současné rodiny. V současnosti se objevují snahy vysvětlit současnou situaci rodiny jako její krizi. Toto tvrzení je zdůvodňováno řadou nepříznivých demografických ukazatelů jako je vysoká rozvodovost, hlavně se závislými dětmi, zvyšující se počty dětí

narozených mimo manželství (v současné době až jedna pětina ze všech narozených), neúplných rodin, rodin doplněných, družských. Dále zvyšujícími se počty týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí, především v rodině samé, počty maladaptovaných, vysokou sebevražedností dětí a mladistvých, jejich kriminalitou, narůstající agresivitou a dalšími společensky nežádoucími jevy apod.

Rovněž je zdůrazňována nepříznivá ekonomická situace mladých rodin, jak ji nyní zažíváme, především trvalý nedostatek bytů a ovšem též i nezaměstnanost.

Poukazuje se také na narušení tradičních forem rodinného soužití a upuštění od klasické dominantní role muže, na relativní ekonomickou samostatnost žen, matek, na vyšší frekvenci mimomanželských sexuálních vztahů a nadměrnou toleranci k nim, nedostatek opravdové lásky, náboženského cítění apod.

Přes všechny tyto skutečnosti i řadu dalších, zde neuvedených, však nejde o krizi rodiny, nýbrž o její **adaptační proces**, a to často ve velmi složitých a náročných podmínkách. Svědčí o tom ostatně i schopnost naší rodiny odolat tak závažnému všestrannému útoku proti ní, kterou vedl minulý režim, zvláště ve svých počátcích. A přes všechny její proměny a napětí ji dokonce i svým způsobem zpevnil, především „útěkem“ do její intimity a posilováním její obranyschopnosti proti nejružnějším tlakům zvenčí.

Panuje optimistický názor k další budoucnosti rodiny a to především manželské rodiny. A to i tehdy, když se budou stále vyskytovat různé formy rodinného společenství. Základem tohoto optimismu je názor, že se dětem v dobré rodině či rodinném společenství nejlépe daří a že bez dětí není života.

4.2 Prevence výchovných problémů

Hovoříme-li v této souvislosti o potřebě vytvoření podmínek pro činnost subjektů, které se zabývají prevencí výskytu sociálně patologických jevů, je nutno diferencovat tři základní úrovně preventivních aktivit.

Primární prevence zahrnuje vytváření a zabezpečení optimálních podmínek pro fyzický, psychický a sociální vývoj jedince. Úkolem primární prevence je zabezpečovat optimální podmínky tělesného a duševního zdraví a předcházet vzniku nepřiměřených projevů a poruch. Zejména primární prevenci je možno považovat za celospolečenský úkol, na jehož plnění by měly participovat stát svou politikou sociální, školskou a zdravotnickou. Na vlastní

realizaci by měli spolupracovat ekonomové, politici, pedagogové, psychologové, lékaři, legislativci apod.

Sekundární prevence má zachytit poruchu fyzického, psychického a sociálního vývoje v počátečním stadiu, zajistit potřebná opatření pro ohroženého jedince a zabránit rozšíření poruchy mezi jedince jiné. Sekundární prevence je úkol zejména pro výchovné instituce (včetně škol), rodiče, psychologické, sociální a zdravotnické služby.

Terciální prevence má za úkol předcházet zhoršování stavu, recidivám a eliminovat důsledky sociálně patologických jevů. Zde by se měli angažovat již úzce specializovaní odborníci.

Nespecifická primární prevence je zpravidla prováděna rodiči, učiteli MŠ, 1. stupně ZŠ a pracovníky mimoškolních aktivit. Na úrovni MŠ se děti, se souhlasem rodičů, učí pracovat s informacemi, je posilováno jejich sebevědomí a učí se zdravému životnímu stylu.

Na 1. stupni ZŠ je součástí vyučování výchova ke zdravému životnímu stylu, k odpovědnosti za své chování, k toleranci, sebeúctě a posilování sebevědomí. Žáci se učí komunikačním schopnostem, řešení problémových situací, schopnosti čelit negativnímu vlivu vrstevníků, asertivnímu jednání. V rámci volného času je zapotřebí rozšířit nabídku organizovaného i neorganizovaného využití volného času.

Specifická primární prevence je zpravidla realizována školskými úřady, pedagogy, pedagogicko-psychologickými poradnami, vrstevníky, externími odbornými organizacemi státními i nestátními. Prevence je zaměřena především na žáky 2. stupně ZŠ, ZvŠ, SŠ, OU, SOU. Formou práce jsou například besedy ve třídě v rámci vyučování, akce peer aktivistů na školách, besedy s odborníky, uživateli, ex-usery a návštěvy specializovaných zařízení. Tak jsou žákům podávány pravdivé informace o návykových látkách, jsou nacvičovány komunikační dovednosti, asertivita, cvičí se ve schopnosti čelit negativnímu tlaku vrstevníků, je podporováno jejich sebevědomí, sebeúcta a jsou vedeni k odpovědnosti za své chování.

Nutno podotknout, že ne vždy jsou specifika uvedených aktivit zohledňována v předkládaných projektech a koncepcích, což komplikuje nejen samu realizaci jednotlivých záměrů, ale zejména jejich efektivitu. Kupříkladu na některých školách a v mnoha rodinách je nedostatečně vykonávána prevence sekundární. Preventivní aktivity pak směřují buďto do oblasti primární prevence, nebo je odpovědnost přesouvána na odborníky pracující již v oblasti prevence terciální. Zejména školy se ve své preventivní činnosti zaměřují převážně na oblast prevence primární.

S ohledem na rozložení jedinců ve skupině stojí se jeví jako nezbytné postupovat při preventivním působení diferencovaně. Tento přístup však klade zvýšené požadavky na subjekty, zejména pedagogy, kteří v rámci prevence působí.

Primární prevence se opírá zejména o systém výchovně-vzdělávací. Ač se obecně zdůrazňuje nezastupitelnost obou složek tohoto systému, sledujeme jisté přeceňování složky vzdělávací a inteligenčního kvocientu (IQ) na úkor složky výchovné, kde je zastoupen velkou měrou tzv. emocionální kvocient (EQ). Zkušenosti ukazují, že pouze vysoký inteligenční kvocient není garantem úspěchu, avšak ve škole, i mnohými rodiči, je vyžadována a hodnocena především IQ intelligence.

Emocionální intelligence. Proto mnozí psychologové a pedagogové doporučují doplnit vzdělávací proces o složku tzv. „lidského vzdělávání,,“, které je možné nazvat emocionální inteligencí. Ta se opírá především o pět schopností, které je třeba rozvíjet už od dětství. Jsou to:

1. Sebevědomí
2. Organizace vlastního života
3. Motivování sebe sama
4. Empatie
5. Angažovanost v kontaktu s druhými lidmi

Socializační činitelé působí na jedince komplexně. Proto by mělo být i preventivní působení komplexní. Rovněž s ohledem na potřebu rozvoje výše uvedených vlastností je vhodné nastínit, v rámci jakých dimenzí můžeme rozvíjet jaké stránky osobnosti, s jakým cílem, jakými prostředky apod. Inspirovat se můžeme tzv. **Schématem třídimenzionální socioprofesní přípravy.**

SCHEMA TRÍDIMENZIONÁLNÍ SOCIOPROFESNÍ PŘÍPRAVY			
dimenze	gnoseologická	praxeologická	axiologická
zasahovaná stránka osobnosti	intelektuální	behaviorální	emoční
formativní činnosti	vzdělávání	výcvik	výchova
Prvky formování	vědomosti znalosti	schopnosti dovednosti návyky	hodnoty vlastnosti povahové rysy
výsledek formování	vzdělání	chování	povaha
socioprofesní profil	vzdělanostní	dovednostní	osobnostní
cíl socioprofesní přípravy	vědění	umění	býti

Výsledkem komplexního působení by měl být jedinec, který ví, umí a je. Tedy jedinec vzdělaný, adaptabilní, schopný překonávat překážky, schopný kooperace, sebevědomý, s pozitivním vztahem k sobě a druhým lidem atd. Můžeme stručně říci člověk sociálně zralý.

(16) (Šmahel, Řezáč, 1996)

Cíle prevence sociálně patologických jevů obecně:

- Předcházet výskytu a šíření sociálně patologických jevů.
- Vytvořit informační a realizační prostor pro prevenci sociálně patologických jevů.
- Eliminovat možnosti dětí a dospívajících setkat se a aplikovat sociálně patologické chování.
- Zvýšit resistenci jedinců vůči sociálně patologickým jevům.

Primárně preventivní působení je ve své podstatě zaměřeno na oblast emocionální a konativní. Jde především o změnu postojů k sociálně patologickým jevům a změnu chování jedince. Kognitivní oblast v této souvislosti není rozhodující. Například informací a znalostí o negativních účincích drog mají jedinci dostatek, přesto však drogu úmyslně užívají, respektive zneužívají.

Zásady prevence sociálně patologických jevů. Měla by probíhat systémově a měla by respektovat zásady zaměřenosti, komplexnosti, koordinace, kontinuálnosti, včasnosti, mezioborovosti a primárnosti psychické regulace.

1) Z hlediska zaměřenosti by mělo být preventivní působení zaměřeno na všechny děti a mládež, komplexní postup zahrnuje kromě orientace na dítě i zaměřenost na jeho širší okolí, tj. například na rodiče, pedagogy apod.

2) Postup by měl být koordinován, aby byla vyloučena duplicita, rozporuplnost v působení zodpovědných subjektů.

3) Jednotlivé preventivní aktivity by na sebe měly navazovat, měly by probíhat kontinuálně, a to od zjištění poruchy až po eliminaci nežádoucího chování.

4) Pokud se objeví první signály ohrožení psychického a sociálního vývoje dětí a mládeže, měla by být pomoc zajištěna včas. Prevence je tím účinnější, čím dříve s ní začneme. S preventivním působením vlastně začínáme od narození dítěte, avšak za základ preventivního působení je možno považovat předškolní a mladší školní věk (důležitý vliv rodičů a školy). V období dospívání je prevence mnohdy komplikována vlivem vrstevníků, u kterých mohou být některé sociálně patologické jevy zaznamenány.

5) Efektivní preventivní působení se neobejde bez týmové, mezioborové spolupráce například mezi pedagogy, psychology, lékaři, sociálními pracovníky a právníky.

6) Z hlediska primárnosti psychické regulace by měla být prevence prioritně zaměřena na nedostatky v úrovni psychické regulace chování.

7) Preventivní působení by mělo zohledňovat zásadu přiměřenosti věku, vzdělání, dovednostem a zkušenostem jedince.

Priority při realizaci systému prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže.
Zde je především nutné:

- realizovat systém vzdělávání pedagogických pracovníků, přednostně pak vyškolit školní metodiky prevence;

- realizovat minimální preventivní programy na školách a školských zařízeních, zefektivnit spolupráci s rodiči a zabezpečit možnost seberealizace dětí a mládeže ve volném čase;

- realizovat modifikované preventivní strategie a metody hlavně ve vztahu k jedincům s výchovnými problémy, k postiženým a jinak rizikovým skupinám dětí a mládeže, a to jako součást výchovně vzdělávacího procesu na školách a školských zařízeních;

- zvýšit účinnost systému pedagogicko- psychologického poradenství;

- vypracovat systém hodnocení účinnosti realizovaných preventivních aktivit. Tento systém bude předpokladem pro sledování efektivity preventivního působení na příslušných úrovních.

Co se školských zařízení týče mohou využít následující kritéria preventivního působení:

- 1) Prevence se opírá o spolupráci s rodiči.
- 2) Prevence probíhá jako kontinuální proces.
- 3) Prevence zohledňuje zásadu přiměřenosti (věku, vzdělání, zkušenostem, dovednostem, skupinám apod.).
- 4) Prevence je koncipována jako získání co nejširších poznatků o sociálně patologických jevech.
- 5) Prevence je zaměřena na získání postojů a dovedností, které jedincům umožní řešit náročné životní situace a zvýší se tím resistance vůči sociálně patologickým jevům.
- 6) Prevence se opírá o akceptovatelné, přitažlivé modely, názorné přístupy a neformální přístup.
- 7) Prevence je spojena s výchovou k občanské odpovědnosti a ke zdravému životnímu stylu.
- 8) Prevence je schopna zlepšit schopnost komunikovat o problémech a vyrovnávat se s nimi, rozvíjet zdravé sebevědomí jedince.
- 9) Předpokladem úspěšné prevence je získání důvěry dítěte.

(12) (Rozehnalová, 2000)

Jak uvádí odborná literatura, pro rozvoj přiměřeného, zdravého sebevědomí by dospělí měli:

- 1) Chválit dítě. Ne vždy se nám věci povedou tak, jak si představujeme. Proto by dítě mělo být chváleno nejen za úspěch, ale také především za snahu. Rodiče i učitelé by měli dítě chválit i za drobné úspěchy. Měli by reagovat pozitivně na to co se podaří a ne si všímat pouze neúspěchů.
- 2) Pomáhat dítěti stanovovat si rozumné cíle. Rodiče i učitelé by si měli být vědomi limitů dítěte a nevést ho k nereálným cílům. Rodiče, učitelé i dítě se tak vyvarují nepříjemných zklamání.
- 3) Kritizovat konkrétní chování, ne dítě samotné. Rodiče a učitelé by měli dát dítěti najevo, jaké chování se jim líbí a jaké neakceptují. To, že dítě udělalo něco špatně, že se v konkrétním případě chovalo nevhodně, neznamená, že je špatné a rodiče, respektive učitelé ho odmítají, nemají ho rádi.
- 4) Neslibovat dítěti vzdušné zámky. Rodiče a učitelé by neměli z dítěte vychovávat „hvězdu„. Svět je zpravidla jiného mínění a setkání dítěte s ním je často pro dítě bolestivou

ranou. Dospělí by dítě měli citlivě vést k poznání jeho silných i slabých stránek s tím, že ani oni nejsou dokonalí a dokonalého člověka na světě nenajdeme.

5) Dát dítěti přiměřenou míru odpovědnosti za různé úkoly v doma i ve škole. Dítě se tak učí nejen odpovědnosti samé, ale získává rovněž vědomí toho, že je druhým užitečné, má jim co nabídnout, není zbytečné.

6) Dávat dítěti najevo, že ho dospělí mají rádi. Vztah dítěte k sobě samému je formován rovněž vztahem dospělých autorit k němu. Autority by svůj cit k dítěti měly vyjadřovat nejen verbálně, ale rovněž nonverbálně (mimikou- úsměv, haptikou- dotek, pohlazení).

(10) (Nešpor, 2001)

Optimální výchovný přístup je pak ten, kdy si je dítě vědomo (rovněž to tak prožívá), že ho rodiče, učitelé mají rádi, přijímají ho a respektují, jsou mu oporou, chrání ho, kdy dítě ví, že má určité povinnosti, které je nutno plnit a které je schopno plnit, že jsou určitá pravidla, která je potřeba dodržovat. Jsou tak vlastně uspokojeny jedny ze základních potřeb dítěte- potřeba ochrany, podpory, hranic a limitů. Mýlí se ti dospělí, kteří se domnívají, že ke zdárnému vývoji dítě potřebuje neomezenou svobodu, že stanovováním pravidel a povinností by byla narušena autonomie dítěte. Dosáhnou mimo jiné toho, že dítě prožívá nejistotu, jeho sebepojetí a sebehodnocení je neadekvátní. Dospělí by si měli být vědomi, že jsou pro dítě nositelem hodnot, vzorem, modelem, který je napodobován vědomě i nevědomě.

4.3 Spolupráce rodiny a školy při řešení výchovných problémů

Ve výchovně-vzdělávacím procesu (VVP) dítěte, dochází k mnoha událostem. Zaměřme se ale na trojúhelník vztahů a vazeb: **rodina-dítě-škola**, protože žák je ovlivňován především jimi. Je zřejmé, že spolupráce rodiny a školy při VVP dítěte je determinována mnoha aspekty, jak už osobností učitele, přeplněností tříd, věkového složení učitelstva (54% stávajících učitelů vystudovalo v 70. a 80. letech), tak hlavně penězi, které do školství plynou, respektive neplynou.

Otázek se nabízí hodně: Je škola vůbec ochotna spolupracovat? Jak stojí o partnerství rodina? Jsou obě instituce připraveny vstoupit do tohoto vztahu a cítí jeho potřebu? Jak chápou jeho obsah? Může rodič měnit formu i obsah výuky? A další. Je s tím spojena spousta problémů, jak teoretických (jak to chápat), tak praktických (jak to realizovat). Empirickými výzkumy bylo zjištěno, že rodiče i učitelé by spolupráci většinou přivítali, ale leckdy jim

chybí jiskra, prvotní impuls. Zaměřme se na praktické fungování této spolupráce a vezměme si příklad z již osvědčených metod dánského školství.

Vzájemné vztahy rodiny a školy byly v našem prostředí před rokem 1989 značně rezervované. Tato skutečnost vyplývala z postavení a charakteru školy a rodiny v tzv. socialistické společnosti, která určovala a posilovala nerovný vztah těchto institucí. Cíle výchovných a vzdělávacích aktivit školy a rodiny se často velmi lišily nebo byly protichůdné. Proklamoval se u nás názor o nevhodnosti zasahování rodičů do práce škol. Převládala oficiální doktrína, že škola má vzdělávat a vychovávat v duchu socialismu, zatímco rodinná výchova byla chápána ve většině případů, jako nutné zlo. Tato situace vedla k dvojkolejnosti a schizofrenii ve výchově dítěte, které bylo ovlivňováno dvěma na sobě nezávislými subjekty. V současnosti již snad není pochyby, že jak rodiče, tak i škola jsou důležitými edukačními aktéry. Vztah učitel-rodič by měl být plně ambivaletní, a proto je jejich komunikace a kooperace naprostou a přirozenou nezbytností.

Protichůdný přístup učitele a rodičů k žákovi, s rozdílným cílem a s rozdílnými výchovnými prostředky totiž vede k dezorientaci dítěte. Děti pod tímto dvojím tlakem začínou být nejisté, neschopné a neochotné spolupracovat. Nyní začíná být v českém prostředí vhodná doba pro nové pojetí společenských rolí a vzájemných vztahů školy a rodiny.

Existovala (a do jisté míry stále existuje) bariéra v komunikaci mezi školou a rodinou zaviněná zvláště nedostatkem vzájemné důvěry a respektu. Problémem může v mnoha případech být i doznívání poměrně značného skepticismu většiny rodičů vůči škole a školství, kterým museli projít za komunismu a díky tomu si nedokáží formy smysluplné spolupráce představit. Tato nepřipravenost rodičů se školou efektivně a moderně spolupracovat je jeden ze základních problémů vztahu rodiny a školy. V dnešní hektické době nezbývá rodičům na školu příliš času a energie. Úkolem pedagogů je bojovat proti hradbě předsudků z rodičovské strany a vytvářet kooperativní vztahy pro blaho těch, kterých se to především týká - dětí školního věku.

Pomalu se vytrácí představa školy jako uzavřené a izolované instituce, řízené „shora“ školským úřadem či Ministerstvem školství, rodiče si začínají uvědomovat, že se mohou aktivně podílet na chodu školy, buď jako členové školních výborů a rad, Unie rodičů nebo přímo v individuální konzultaci s učitelem, a tak ovlivňovat formu a způsoby výuky a spoluvytvářet adekvátní školní klima. Bohužel těchto „osvícených“ rodičů je zatím pomálu, ale jsou. Mnozí z nich chápou spoluodpovědnost za výchovu i vzdělání svého dítěte. Stále ale u většiny rodičů převládá tendence školu pouze kritizovat, je to snadnější než myslet, zapojit

se a obětovat svůj čas. Na druhé straně si musíme uvědomit, že ne všechny školy jsou ochotny tyto aktivity rodičů akceptovat.

Rozdělení rodičů do tří hlavních skupin. Kritériem je zájem a aktivita rodičů projevovaná vůči škole (třídě):

1. Rodiče, jež jsou v rámci třídy, kam chodí jejich dítě, aktivní a vůči škole jako celku nápomocni (např. jsou členy Rady školy nebo školu sponzorují). Tvoří asi pouze jednu pětinu všech rodičů.

2. Rodiče, kteří se zajímají pouze o učební výsledky svého dítěte, a proto se jejich aktivita omezuje pouze na rovinu třídy, případně na individuální kontakty s jednotlivými učiteli (přicházejí na třídní schůzky a hovorové hodiny učitelů a většinou jsou to ti, jejichž děti jsou ve škole relativně úspěšné).

3. Rodiče, kteří svůj zájem vůči svému dítěti ve škole a vůči škole jako celku nijak výrazněji neprojevují a do školy většinou nechodí.

První skupina představuje tzv. „zdravé jádro“, jejich angažovanosti se dá rozumně využívat pro spolupráci různého typu jak se školou, tak třídou. Je běžné, že rodič pomáhá především třídě, kterou navštěvuje jeho dítě. Spolupráce může mít formu sponzoringu, zajištění exkurze do podniku, kde pracuje, nebo výpomoc při organizování besídek, karnevalů atd. Záleží na učitelích a vztazích, avšak nesilnější jsou tyto skupiny v malých venkovských školách. Jako příklad mohou sloužit ZŠ, kde se rodiče podílejí na přípravě školního divadla. Vzniká tak nenásilné propojení mezi školou a rodiči, díky němuž se vytvářejí a upevňují vztahy rodiče-učitel, rodiče-škola, rodiče-rodiče.

V těchto malých školách pak může vládnout správná atmosféra vzájemné spolupráce. Zajímavou skupinu tvoří rodiče druhé zmíněné skupiny. Jde převážně o ty, kteří by do školy ani chodit nemuseli, neboť jejich děti zde nemají větší problémy. Někteří učitelé dokonce říkají, že tito rodiče se přicházejí do školy „nechat pochválit“. I s touto skupinou se učitelé dobře pracuje, neboť jim výsledky jejich dítěte nejsou lhostejné.

Početně nejsilnější skupinou, jsou však rodiče, kteří se ve škole ukazují spíše sporadicky, nebo vůbec ne. Část z nich má pro to, kromě nedostatku času, i další pochopitelné důvody. Jejich návštěva je většinou spojená s problémy dítěte a není jistě příjemné poslouchat stále opakující se kritiku nedostatků v prospěchu či chování. Většinou by potřebovali od školy pomoc nebo podporu, škola je však o problémech jejich dětí pouze informuje, respektive je za ně kárá. Tuto skupinu rodičů je nutno oslovit jiným způsobem, komunikace nesmí být pouze negativní, ale naopak mnohem účinnější je chvála (viz skupina dvě). Navrhnout rodičům pomoc při hledání řešení, poradit postupy při výchově atd. Hlavně ale chválit i

seběmenší zlepšení a úspěch. Tento postup by mohl vést k přesunu alespoň části rodičů ze skupiny „nezajímám se“ do skupiny „zajímám se alespoň o výsledky vlastního dítěte“.

Zaměříme se tedy především na poslední skupinu. Jak zaujmout tyto rodiče? Proč se nezajímají o školu, kam chodí jejich potomek? To jsou složité otázky. Odpovědi se nabízí hned několik. Zkušenosti se školou nabývají rodiče především prostřednictvím informací od svých dětí, tj. nepřímo, zprostředkovaně. Má-li dítě sklon si vymýšlet, jsou informace, které rodič dostává zkreslené, většinou negativní (dítě přinese špatnou známku, poznámku, vyjádří se neuctivě o učiteli). Místo toho, aby rodiče názor dítěte korigovali, často jej pouze akceptují. Rodiče nepoznají pravou práci učitele a mohou být lehce svedeni k jednostrannému názoru vyprávěním svého dítěte.

Dalším důvodem, proč nemají na kontakty se školou čas, je buď nezáměr a lhostejnost k výchově svého dítěte, anebo situace, kdy se díky silným ekonomickým tlakům musí věnovat hlavně zajištění rodiny a na vedlejší aktivity mnoho prostoru nezbývá. Rodiče bohužel často nechápou vlastní smysl případné spolupráce se školou. Školu totiž vnímají pouze jako něco, co jejich děti musí dokončit a zajímají se především o jejich prospěch a maximálně je ještě zajímá zda nároky, které na děti učitel klade, nejsou příliš vysoké. Jako důvod, proč rodiče za učiteli sami nepřicházejí s důvěrou a otevřeností, někdy uvádějí i obavy z nepochopení. Někteří mají strach, že by tak své dítě příliš protěžovali, jiní, že by to bylo bráno jako nevhodná kritika práce školy a učitele, která by se pak nepříznivě projevila ve vztahu učitele k žákovi.

Škola bohužel nemá způsob, jak rodiče ke spolupráci přímo přimět, ale měla by se o to stále pokoušet. S rodiči by bylo třeba začít spolupracovat už od samého začátku školní docházky, aby si na interakci zvykli. Na mateřských školách a prvním stupni ZŠ je spolupráce, podle učitelů, ještě v pořádku a rodiče se zajímají o své potomky. Zájem však během času upadá a vytrácí se.

Komunikace mezi rodinou a školou. Důležitým komunikačním prvkem mezi školou a rodinou mohou být (na našich školách téměř nevyužívaná) krátká písemná neformální sdělení rodičům. Jedná se o malý, pravidelně zasílaný vzkaz od učitele o prospěchu nebo chování žáka. V žádném případě nesmí být zprávy pouze negativní (např: vyrušoval, nedával pozor, neuměl, neměl domácí úkol, nepřinesl si pomůcky aj.), to by nevedlo k perspektivní spolupráci mezi nikým. Avšak lístek s pochvalou (např: vynikající zlepšení, nejlepší práce, velké nadání aj.) udělá každému radost a povzbudí k další práci jak rodiče, tak žáka. Dítě pak bude mít větší chuť se zlepšit, i když mu to na přechodnou dobu třeba zase nepůjde. Pokud se

toto zasílání častějších krátkých zpráv zavede, nebude potom zatěžko napsat i sdělení negativní, protože rodiče je nebudou brát jako nějakou pohromu a trestat dítě či dávat vinu učiteli, ale budou ji přijímat jako běžnou, věcnou informaci. Pokud mluvíme o nutnosti chválit děti, aby s námi při výchovně-vzdělávacím procesu spolupracovaly, nesmíme opomíjet chválit i jejich rodiče a spolupráce se také dostaví! Aby spolupráce školy a rodiny byla efektivní, musí kantoři připustit možnost, že i rodiče mají také právo posílat sdělení a dostávat na ně odpovědi.

Vžitý model třídních schůzek se ukazuje ve své obvyklé podobě jako nešťastný. Na schůzku se dostaví převážně rodiče bezproblémových žáků. A ti, se kterými je zapotřebí nejčastěji mluvit, zpravidla nechodí vůbec. Ani průběh schůzek není příliš přínosný. Základem bývá monolog učitele, zaměřený především na prospěch a chování. Vzhledem k množství žáků, individuálnosti a potřebné diskretnosti vůbec, se nemůže učitel otevřeně bavit o každém jednotlivci. Proto také většina rodičů považuje třídní schůzky za zbytečné. Podle dánských pramenů je mnohem efektivnější komunikací individuální pohovor učitele s rodiči. Rozhovor je veden v příjemném prostředí a uvolněné náladě. Učitel pozná rodiče osobně, pozná jeho vztah k dítěti, dokáže si lépe představit sociální prostředí, odkud dítě přichází. Znalost rodinného zázemí přispívá ke zkvalitnění práce učitele. Velmi přínosná je také přímá účast žáka při tomto jednání. Každý z tohoto trojúhelníku se může vyjádřit k jakémukoliv problému a vznést nejrůznější návrhy, dítě pak nemá pocit, že ho někdo obchází, cítí se jako partner. To jej vede k větší samostatnosti, zodpovědnosti i k pocitu, že na jeho mínění záleží. Dítě se naučí formulovat své myšlenky a argumentovat v diskusi. Učitel se ve třídě pak hůř pomlouvá, neboť měl každý šanci říct mu svůj názor. V neposlední řadě vzniká jakási tajná koalice mezi učitelem a rodiči, ve které dítě nemá prostor na vymýšlení a zkreslování informací o rodičích či o učiteli. Rodiče se s učitelem znají, a pokud se komukoliv něco nezdá, ví, že se může toho druhého kdykoli zeptat.

Tyto schůzky se nemusí konat pouze tehdy, pokud se vyskytne problém (chování učitele, který si volá rodiče do školy jen proto, aby si mohl na jejich dítě postěžovat, je velmi nešikovné a neprofesionální), ale je velmi pozitivní, když se učitel bude chtít sejít i v případě pochvaly či konzultace o dalším směřování dítěte. Třídní schůzky tak ztrácí svůj předešlý účel a musí měnit svůj obsah. Ten by mohl být spíše věnován všeobecným celotřídním sdělením, která jsou zajímavá pro všechny rodiče. Například informace o rozplánování učiva ve školním roce, seznamování rodičů s jednotlivými školními akcemi, ekonomikou i ekonomickými těžkostmi školy atd. Dát prostor, aby se mohli poznat rodiče mezi sebou navzájem, pohovořit si spolu o stejných problémech svých dětí aj. Díky těmto vztahům mezi

rodiči (zvláště co se týče „zdravého jádra“) mohou vzniknout zajímavé školní i mimoškolní projekty.

V zahraničí také fungují návštěvy učitelů v rodinách žáků. Jistě tato zkušenost ještě více prohloubí vzájemné vztahy. Rodiče začnou více vnímat pedagoga jako přítele a spolupracovníka při výchově. Dítě pak bere učitele jako „toho, kdo si hrál u nich doma, seděl u nich doma v kuchyni...“ atd. Především se to praktikuje na prvním stupni ZŠ. Avšak nejsem si jistý, jestli je česká společnost na tuto spolupráci vyzrálá a nebrala by to spíše jako útok na soukromí.

Možností spolupráce a zaangažovanosti rodičů do školy je spousta. Tradičními aktivitami škol jsou plesy, zahradní slavnosti nebo v poslední době hojně využívané dny otevřených dveří. Méně tradiční aktivity se vyskytují sporadicky, patří mezi ně např: přístup rodičů do tříd během vyučování, již zmíněná pomoc při realizaci divadelního představení, organizování mimoškolních aktivit pro celé rodiny (sportovní a kulturní akce, zájezdy), angažování rodičů do vedení zájmových kroužků (bohužel na toto nemá mnoho rodičů čas), pořádání letních táborů, vydávání informační publikace o životě školy, výstavy dětských prací, besedy a přednášky pro rodiče atd. Rodičům je třeba dopřát i společenský život spjatý se školou.

Musíme si uvědomit, že se situace v Čechách zlepšuje v tomto směru velmi pomalu. Důvodů je hned několik. Především bych viděl jako problém věk nynějších učitelů, kteří vzešli ještě ze staré školy a jejich pohled na školu je dosti konzervativní a nemoderní. V profesionální přípravě učitelů a vychovatelů je záhodno dosáhnout toho, aby všichni považovali spolupráci s rodiči za jednu ze svých stěžejních povinností, aby se na ni seriózně připravili a adekvátně přistupovali k jejímu významu. Mladých učitelů je málo a naráží na spoustu překážek, otázkou je, jestli naše pedagogické fakulty dokážou připravit učitele na jejich povolání, na překonávání nezdarů. Měli by zaměřit pozornost na erudovanost budoucích učitelů v teorii rodinné výchovy (jak rodinné prostředí ovlivňuje osobnost dítěte, styly rodinné výchovy, nedostatky v rodinné výchově apod.) a na vytváření specifických dovedností učitele, ke kterým patří schopnost diagnostikovat příčiny žákova chování, kvalifikovaně komunikovat s rodiči, získávat důvěru rodičů a ovlivňovat jejich postoje ke spolupráci se školou a podobně. Práce je to složitá a namáhavá, vyžaduje trpělivost, otevřenost a chuť pomoci. Ne každý rodič bude ideální a ne každý bude chtít s učitelem spolupracovat. V takovém případě dochází často u učitelů ke známému burnout efektu, ztrátě motivace.

Překážkou může být i počet dětí v jedné třídě. Pokud jich má učitel na starosti 30, pak je velmi namáhavé udržovat a navazovat kontakty s každou rodinou. Nebo respektive musí tomu učitel obětovat spoustu volného času, za který ovšem nebude nikdy finančně ohodnocen.

Odměnou mu v takovém případě musí být zpětná vazba s rodiči, musí mít radost z toho, že děti i rodiče mají školu rádi a není jim lhostejná, že ji neberou jako nutné zlo, nestaví se apriori do rolí odpůrců a kritiků. Při úzké spolupráci rodičů a školy je problémové dítě v nevýhodě a je možné, že právě tento jediný žák dokázal ve třídě vytvořit dusnou atmosféru. Podaří-li se tento problém vyřešit, bývá výsledkem klidné pracovní prostředí ve třídě bez stálých stresů pro učitele i pro třídu. Rodiče, kteří se s učitelem znají, mu důvěřují a vědí, že se na něho mohou s jakýmkoliv problémem, nápadem či žádostí obrátit. Naopak učitel toto nebude brát jako vměšování laiků do své práce. Cesta k takovéto spolupráci bude dlouhá a obtížná, neboť bariéry jsou doposud velmi zažité. Bude záležet vždy na práci každého pedagoga, jak se ke spolupráci se svými nejbližšími partnery ve výchovně-vzdělávacím procesu dítěte, tedy s rodiči, postaví. Zda rodičům přiblíží školu ku prospěchu dítěte a tím i naše školství k západním modelům, nebo ho bude dále brzdit s odkazem na to, „že to prostě nejde“.

4.4 Práce s rizikovou mládeží v rámci projektu LATA

Kromě působení obou hlavních výchovných institucí, tedy rodiny a školy, v oblasti řešení výchovných problémů, existuje samozřejmě řada různých zájmových a neziskových organizací, které v této oblasti vykonávají nemalý kus práce. Jednou z těchto organizací je i LATA - studentské sdružení pro pomoc rizikové mládeži .

Občanské sdružení LATA bylo jako samostatný právní subjekt registrováno v létě 1994. Ve své činnosti je zaměřeno jednak na poskytování individuální pomoci mladým lidem ve věku 15 až 21 let a jednak na organizování vzdělávání studentů - dobrovolníků, kteří v projektu LATA pracují.

V rámci projektu LATA sdružení zaměstnává psychologa, právníka, koordinátory projektu a manažera sdružení. Finančně je provoz projektu LATA každý rok závislý na poskytnutých dotacích jednotlivých ministerstev, státních institucí a nadací.

Při svých činnostech sdružení spolupracuje s řadou státních a nestátních institucí, které v oblasti práce s mládeží působí a snaží se zapojit do stávajícího systému práce s mladistvými delikventy, včetně alternativních způsobů trestání mladistvých pachatelů.

Realizaci myšlenky projektu LATA předcházela roční zkušenost z práce se skupinou mladistvých v **denním sanatoriu Horní Palata**. Tento projekt reagoval na tehdejší situaci v oblasti práce s rizikovou mládeží u nás. Možností, kam se v Praze obrátit o pomoc v případě problémového chování mladistvého, bylo jen několik. V první řadě tu byly pedagogicko-psychologické poradny, které ale byly spíše zaměřeny na poskytování odborných rad rodičům. Na každém obvodním úřadu působila specializovaná oddělení péče o děti a o rodinu a také sociální kurátoři. Další možnost práce s mládeží nabízely diagnostické a výchovné instituce a několik dětských psychiatrií. Zcela specifickým zařízením v té době bylo také Středisko pro mládež na Praze 9, které nabízelo nové způsoby práce s rizikovou mládeží. Dalším podnětem vzniku programu pro mládež na Horní Palatě byly také zkušenosti z fungujících projektů pro mládež v zahraničí, které se k nám po roce 1989 dostaly.

Na Horní Palatě tehdy vznikla skupina mladistvých, jež byla záměrně sestavena jednak z tzv. problémových mladistvých a pak dále z mladistvých, kteří měli psychiatrickou diagnózu. Tato skupina se pravidelně scházela a pracovala během roku, zároveň s touto skupinou běžela skupinová psychoterapie rodičů těchto mladistvých. Celoroční práce skupiny mladistvých vyvrcholila prázdninovou akcí. Po návratu se skupina ještě nějakou dobu scházela, ale posléze se rozpadla. Mladiství s psychiatrickými obtížemi se bez větších potíží zařadili do běžného života, zatímco mladiství s problémovým chováním (až na několik výjimek) zapadli zpět do stereotypů problémového chování.

Na základě této zkušenosti a zkušeností ze zahraničí se Doc. Oldřich Matoušek, jeden z psychoterapeutů skupiny, rozhodl pokračovat dál v práci s mladistvými. Vyšel přitom z myšlenky, která se osvědčila v zahraničí. Nejpříjemnější autoritou pro mladého člověka je jiná mladá osoba. Ta mu může poskytnout doprovod v rizikových životních situacích, kdy se z nějakého důvodu nechce obrátit na dospělého odborníka nebo když je z nějakého důvodu dospělá autorita obtížně přijatelná. Rozhodl se společně s dalšími spolupracovníky založit projekt LATA a zapojit do něho studenty příbuzných oborů (sociální práce, psychologie, speciální pedagogiky a dalších). Projekt LATA tak zahájil svoji činnost na jaře roku 1993. O rok později se ukázala nutnost fungování projektu organizačně a právně zajistit a vznikl tak nápad založit občanské sdružení.

Klienty projektu LATA jsou chlapci a dívky, jež jsou vzhledem ke způsobu svého chování označováni jako "riziková mládež". Může se jednat o dospívající s problémy ve vztahu k rodičovské nebo jiné autoritě, o mladé lidi s problémovým chováním ve škole nebo na pracovišti, o dospívající a mladé dospělé, jež se dopustili trestné činnosti nebo u nichž existuje riziko, že se tohoto chování mohou dopustit. Projekt je možné chápat jako

jeden z možných alternativních programů, který je dostupný mladým lidem z Prahy v rámci prevence kriminality a to zejména na primární a sekundární úrovni. Cílem služby je příznivě ovlivnit klientovu obtížnou životní situaci, ve které se nachází. Prostřednictvím dobrovolníka jako průvodce těžkým obdobím dospívání jsou klientovi v rámci jeho přirozeného prostředí nabídnuty vhodné alternativní způsoby trávení volného času, které mu mají pomoci při osamostatňování se a v orientaci v běžných mezilidských vztazích.

Projekt LATA jako vrstevnický sociální program je unikátní v tom, že v něm zdarma pracují jako dobrovolníci studenti, kteří se prostřednictvím projektu dostávají do kontaktu s věkově jim blízkými rizikovými mladistvými.

(7) Matoušek, 1996)

4.5 Dílčí závěr

Na mladých lidech stojí budoucnost světa. Chceme-li, aby budoucnost byla taková, abychom se za ní jednou nemuseli stydět, ale naopak, abychom na ni mohli být právem hrdí, je bezpochyby třeba neomezeně investovat do výchovy charakteru dětí a mládeže. Dokonce i dostatek financí a se stává samoúčelné, pokud jejich investice není spojena s výchovou charakteru zralých osobností, které jediné mohou být zárukou jak dobrých rodin, tak prosperující společnosti.

ZÁVĚR

Věk mladistvý přináší posun směrem k osamostatnění lidského jedince. Převládajícím zdrojem vnitřních konfliktů v tomto období je potřeba „osvobodit se od rodičů“. Na druhé straně však přepjatá touha po „osvobození“ vhání mladistvého často do neuvážených rozhodnutí (těhotenství mladistvých dívek, předčasná manželství, změny povolání, předčasné ukončení studií, apod.). Největší rozvodovost postihuje právě manželství zakládaná mladistvými.

Významným rysem socializačního procesu tohoto období je stoupající vědomí příslušnosti k vlastní generaci a vědomí odlišnosti od generace rodičovské i snaha tuto odlišnost demonstrovat.

Pro věk mladistvý platí charakteristiky přátelských vztahů a to především povahová blízkost, shodné zájmy, vzájemná důvěra a porozumění. Přátelství má v tomto věku, ostatně jako v celém dalším životě, významnou tvořivou a psychoterapickou funkci.

V atmosféře kolektivního života mladistvých snadno dojde k vytváření nevhodných, ba nebezpečných návyků, hlavně kouření, pití alkoholu a používání drog. Odtud je pak už jen krok k páchání trestné činnosti. Prevence v této oblasti je ztížena tím, že následky těchto negativních jevů se neprojevují bezprostředně, nýbrž až s odstupem času.

Na sklonku věku mladistvého se dovršuje socializační proces, jehož výsledkem jsou i rodičovské postoje, které stály na počátku socializace každého lidského jedince, jakož i působení ostatních výchovných institucí, které v průběhu socializace na jedince působily. Uzavírá se jedna velká vývojová etapa a otvírá se výhled na manželství a vlastní rodičovství, v němž se celý předchozí socializační proces plně zhodnotí.

Na závěr lze konstatovat, že cíl práce, analýza současných postupů při řešení výchovných problémů dospívající mládeže, zejména pak srovnání efektivnosti práce rodiny, školy a občanského sdružení, byl splněn.

Hlavní hypotézy uvedené v úvodu této práce byly potvrzeny. I přes současné těžké postavení rodiny ve společnosti a problémy ve financování školství, se daří prosazovat moderní přístupy spolupráce mezi rodinou a školou. Působení občanských sdružení vzniklých po roce 1989 pomáhá účinně řešit problémy spojené s dospívající mládeží.

RESUMÉ

Psychologický výzkum v posledních desetiletích prokázal, že socializační vývoj jedince je svým způsobem předznamenán v osobnostech jeho rodičů. Vedle materiálních podmínek, do kterých se dítě narodí, jsou to především tzv. rodičovské postoje jeho prvních vychovatelů, které určují míru a kvalitu emocionálního přijetí dítěte a tím i jeho sociální postavení v primárním společenském okruhu. Tyto postoje se vytvářejí složitým vývojovým procesem od časného dětství až do dospělosti.

Dospívání je období radikálních změn v organizmu i v osobnosti vyvíjejícího se jedince. Většina mládeže se s těmito nároky úspěšně vyrovná. Riskování a experimentování je do jisté míry v dospívání přirozené. Jde tu o to získat uznání vrstevníků, dokázat si samostatnost, nebojácnost a sílu, ukázat protest proti autoritě a omezením, ale také neschopnost problémy verbalizovat při zatím nízkém tolerančním prahu pro frustrace.

V posledních desetiletích stále větší část dospívající mládeže přijímá rizikový způsob života, nezřídka s negativními následky pro celý život. Jde především o několik okruhů rizikového chování, které je současně chováním problémovým. Jedná se především o všechny druhy šikanování, zneužívání návykových látek, včetně alkoholu a delikvenci. Bylo prokázáno, jednak že tyto projevy se vyskytují často společně, jednak mají často stejné příčiny, stejné rizikové i ochranné faktory pro svůj vznik.

Problematika ochrany mládeže před nadměrným nebezpečím z rizikového chování se týká každého: rodiny, školy, státních organizací i občanských sdružení. Jde jen o to jakým způsobem probíhá spolupráce mezi všemi těmito výchovnými institucemi a s jakou efektivitou se podílejí na prevenci a na případné eliminaci výchovných problémů vyskytujících se u dospívající mládeže.

ANOTACE

Bakalářská práce na téma „Řešení výchovných problémů u dospívající mládeže“ ve svém úvodu popisuje základy výchovy a to zejména výchovy rodinné, jako primárního výchovného prostředí, do kterého jedinec vstupuje. Dále je obsáhlá část práce věnována popisu období dospívání jako specifické vývojové etapy jedince. Následuje výčet sociálně negativních jevů, vyskytujících se v chování dospívající mládeže. Hlavní část práce se soustřeďuje na výchovné problémy vyskytující se u dospívající mládeže, prevenci a řešení těchto problémů všemi institucemi podílejícími se na výchovném procesu.

Klíčová slova:

výchova, etika, rodiče, sourozenci, učitel a třídní kolektiv, napodobení, rodina, socializace, pubescence, adolescence, sekulární akcelerace, zdraví, přátelství a láska, rodina a děti, vzdělání, společenské postavení, politického postavení, materiální zabezpečení, fyzická a sociální zralost, role a status, hodnoty mladé a starší generace, sociální deviace, agresivita, šikanování, agresor, mezinárodní klasifikace nemocí, toxikomanie a narkomanie, mladistvý delikvent, vývojová kriminologie, příčiny delikvence, celoživotní pachatelé, dissociální osobnost, rizikové a ochranné faktory, ohnisková prevence, adaptační proces, prevence, emocionální inteligence, socioprofesní příprava, výchovný přístup, vztahy rodiny a školy, rozdělení rodičů, komunikace, občanské sdružení

ANOTATION

The bachelor's work to the topic „The solution of educational problems at the adolescent boys and girls“ describes the educational bases and especially family bases in introduction, like the primary family background, in which the individual person enters. The next extensive part is devoted to the description of the adolescent period like the individual person's specific developmental phase. The following part is the listing of negative effects that occur in adolescents' behaviour. The principal part concentrates on the family problems at the adolescents, the prevention and the solution of these problems by all institutions that participate in the educational process.

Key words:

upbringing, ethics, parents, brothers and sisters, teacher and class team, impersonation, family, socialization, adolescent age, secular acceleration, health, friendship and love, family and children, education, social position, political position, financial guarantee, phisycal and social maturity, role and status, young and old generation's, priorities, social deviation, aggression, chicanery aggressor, international classification illness, drug addiction, juvenily delinquent, criminology of evolution, cause of delinquence, lifelong delinquent, dissocial individuality, risk and protective factor, focal prevention, adaptive process prevention, emotional intelligence, sophiocareer preparation, educational approach, family and school's relations, parents' separation, civic association

LITERATURA

- 1) Čírtková, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, 1998.
- 2) Hrčka, M. Sociální deviace. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.
- 3) Jůva, V. Úvod do pedagogiky. Brno: Paido, 1994.
- 4) Labáth, V. Riziková mládež. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.
- 5) Langmeier, J., Krejčířová, D. Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing, 1998.
- 6) Matějček, Z. Rodiče a děti. Praha: SPN, 1986.
- 7) Matoušek, O. Práce s rizikovou mládeží. Praha: Portál, 1996.
- 8) Mazánková, L., Vavrečková, M. Syllabus k předmětům Teorie výchovy, Typologie výchovných potíží, Základy didaktiky. Brno: IMS, 2003.
- 9) Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. revize. Psychiatrické centrum. Praha: 1992.
- 10) Nešpor, K. Alkohol, drogy a vaše děti. Praha: Sportpropag, 1995.
- 11) Nevoránek, J., Řehoř, A. Metodické pokyny pro zpracování bakalářské práce. Brno: IMS, 2004.
- 12) Rozehnalová, M. Rizikové chování dospívajících a jeho prevence. Praha: Free Teens Press, 2000.
- 13) Říčan, P. Cesta životem. Praha: Panorama, 1990.
- 14) Sak, P. Proměny české mládeže. Praha: Petrklíč, 2000.
- 15) Sak, P., Saková, K. Mládež na křižovatce. Praha: Svoboda servis s.r.o, 2004.
- 16) Šmahel, I., Řezáč, J. Psychologická praktika. Brno: Masarykova univerzita, 1996.

Internetové stránky:

Internetová stránka o rodičích dětech a komunikaci <http://www.rodina.cz>

Internetová stránka Ministerstva vnitra ČR <http://www.mvcr.cz>

Internetová stránka občanského sdružení Lata <http://www.lata.cz>